MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

VII ik füzet. 1876. Julius.

I.

A theologiai fakultások az olasz parlament elött.

(Folytatás.)

A jobboldal érdemteljes szónoka után egy baloldalit, Macchi-t, hivta föl az elnök szólásra. Macchi tagja volt a 7 tagu bizottságnak is s beszédét azzal kezdi, hogy elfogadja a miniszter törvényjavaslatát, elvetvén a bizottsági ajánlott halasztást.

Szerinte „a parlamenti előzmények, a logika, az állam méltósága, az állam egységének elvei; hasonlókép a méltányosságé, az állam és egyház elválasztásáé, melyet sokan csak akkor emlegetnek, mikor az egyház érdekeit simogatják, holott ő minden esetben alkalmaztatni kivánná“ mind ezek követelik a theologiai fakultások eltörlését.

„Nem is mi vagyunk — mond — kik a theologiai fakultások eltörlését kivánjuk; hanem a püspökök. Ők fosztották meg hallgatóktól e tényleges fakultásokat. S a mikor ez a klerus, ki velünk egyezkedni nem akar, nem kiván theolo-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

giai mestereinek elösmerni benünket, bizonyosan logikusabb nálunk."

„Az állam egyesülése előtt 1859-ben Farini diktátor Pármában egy rendeletet adott ki, mely szerint a theologiai tanitás a klerus gondjaira bizatott. Ez intézkedés lett elfogadva Bolognában, Nápolyban. Hogyan lehetne most az egyesülés után a theologiai fakultasok tartását az egyes tartományokra rá erőszakolni. Ha nekem szabadságomban áll azon kultus szerint gondolkodnom, hinnem s hirdetnem, amelyik nekem tetszik — e szabadságot valljuk pedig párt különbség nélkül — hol veszik a jogot megfizettetésemre oly tanokért s azok hirdetéséért, melyeket én tévesnek sőt, gyászosnak tartok" — mondja Macchi. Beszédének többi része Boncompagni ellen irányzott polemiából áll. Ebből elégnek tartom idézni azt a megjegyzést, hogy a Manzoni s Silvio Pellico munkásságát nem nézte mindig jó szemmel a pápai kuria; noha e kitünő művészek iratait katholicus szellem lengi is át, azért nem hozhatók föl a hivatalos katholicismus, s még közelebb a theologiai fakultások támogatására.

Messadaglia, szintén biz. tag a bizottságban elfoglalt álláspontját kivánja a ház tudomására hozni. Előadja, hogy a törvényjavaslat első paragrafussát a bizottság többsége elfogadta s csak a második cikkelynél tüntek elő véleménykülömbségek, vitára alkalmat szerzők. A vita delén volt, mikor e házban Padua s Róma egyetemeinek parificatiója alkalmából a miniszter igéretet tesz, hogy a felsőbb oktatás rendezéséről szóló javaslatát be fogja nyujtani. Mi volt természetesebb, mint az, hogy a bizottság a törvényjavaslat második cikkelyében tisztán egyetemi kérdéseket látván, arra a gondolatra jött, hogy minden elvi kérdés eldöntése nélkül az ügyet az egyetemi reform javaslat tárgyalása idejére halaszsza. E körülmények közt a javaslatba hozott halasztást elfogadta Messadaglia is.

Mivel azonban most azt látja, hogy a bizottsági javaslat mellet a theologiai fakultások ügye egész érdemében tárgyal-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tatik, szükségesnek tartja röviden megjelölni álláspontját ezzel szemben is.

„Azt hiszem, hogy sem az elvek, sem a tények nem engedik meg a theologiai fakultások fönntartását. Ami az elveket illeti, azon közjog szerint, mely köztünk életben van, minden theologiai véleménynek összesen bölcsészeti jelentősége van az állammal szemben. E miatt nem szabad össze zavarnunk a theologia tanitását a theologiai fakultással. A theologia tanitása olyan lehet, mint bármely más tárgy tanitása, ha tudományos függetlenségét megtudja tartani s ha tisztán bölcsészeti szempontból méretik.

De a theologiai fakultás ennél valamivel több; valami positiv anyaggal rendelkező, különös jellemmel, egyik vagy másik hitfelekezet szerinti dogmatikus jelleggel biró katholikus, evangélikus stb. nem pedig egyszerü bölcsészeti vagy a szabad gondolkodás tanitása. Ily értelemben vett theologiai fakultás nem maradhat egyetemeinken. A fakultás diplomát ad, melynek törvény erejü követelményei vannak. Most a katholikus theologia tudorságot osztogat. Mi nem tehetjük, hogy tovább is abba ártsuk magunkat.“

Gyakorlati szempontból Messadaglia szintén a theologiai fakultások elnéptelenedését, a püspökök tilalmát hozza föl s azzal végzi beszédét: „Nincs tanitványuk, alig tanáraik, elveszett gyakorlati jelentőségük, több helyen meghaltak, mindenütt haldokolnak. Nincs más hátra törvényes megszüntetésöknél. Épen azért, ha a bizottsági javaslat halasztása oly szinezetet találna nyerni a fenforgó vitában, mely a theologiai karok föntartására magyaráztatnék: kénytelen lennék a halasztás rovására megszavazni a miniszter törvényjavaslatát.“ Az első napi vita Messadaglia beszédével bezáródott.

A második nap első szónoka Guerzoni volt. Beszédének egyes részleteit közlöm, a többit kivonatozom. Érdekes látni, mint nyer uj érdeket e kitünő tudós és szónok felfogása mellett tárgyunk. Guerzoni találja el azon szempontot, melyből Boncompagninak érvelését ellensulyozni lehet s a miniszteri javaslatnak siker készithető.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

„Ismételten megtámadva a ház mindegyik pártjától; lassu halálra itélve egymást váltó parlamenti szavazások által, inkább eltürve semmint elismerve, hosszu 12 éven át, az állam részéről; visszataszitva az egyháztól; közönyösen tekintve a bölcsészettől; kerülve a hivőktől; elhagyva a laikusoktól; iskola tanitvány, tanár hiján, s fogait leszámitva, melyekkel évenként 75 ezer lirát rág el az állami pénztárból, az életnek nem adva semmi jelét: hiszem, hogy a theologiai fakultások, örökre el vannak itélve.

„A félreértés védte még öket egy ideig, a bizonytalanság kötelmeik és hivatásuk felöl javukra magyaráztatott, mig a tegnapi napon Messadaglia nyilt s határozott beszéde a félreértést meg nem szünteté, a bizonytalanságot számüzé. A theologiai fakultás alatt nem azon tanok összesége értendő, mely a vallás tudománya neve alatt szabadon s bölcsészeti módra tárgyalható, hanem azon positiv theologia, mely valamelyik positiv vallással levén életszervi összeköttetésben, a tanitónál és tanitványnál egyformán föltételezi ugyanazon positiv vallás iránti elöleges hitet. Igy folytatta aztán Messadaglia: választanunk kell hát; vagy laikus állam akar maradni az állam, s nem hagyja el proklamált alapelveit, ezek közt az állam és egyház különválasztását, mely esetben tovább nem türheti egyetemein a theol. fakultásokat; vagy ha meg akarja tartani e theol. fakultásokat, nincs más, mint egyik vagy másik positiv vallás alakját felöltenie katholikust, protestánst, zsidót stb.

„Igy téve föl a kérdést, én azt hiszem könyü annak megoldása, ha ugyan a nállunk bölcsebb tények eddig meg nem oldották volna. Egy módja van csupán a megoldás ellenzésének: azon pontra való helyezkedés, melyet tegnap Boncompagni elfoglalt. Életre kell hivni, mint ő tette a statutum első czikkelyét, melyet ugyan a tények napról napra aláásnak; a hosszu s különböző olasz hagyományok közül nem szabad másra emlékezni, csak a középkor scolasticus theologiájára a szent Anselmek, szent Bonaventurákra és szent Tamásokra; el kell felejtenünk tudományos hagyományinkat ujjászületésünk

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tradicióit, melyet Petrarca kezdett, Marsilio Ficino, Pomponacci s egy serege a fényes elméknek folytatott, kik a reformatio valódi elöfutárai valának s a szabad gondolkodást sokkal hamarább életre költék a német reformátoroknál. Söt magában Dantéban is csak a keresztyén theologust lesz szabad látnunk s nem a politikai látnokot, ki a két uralom elkülönzését, mint Olaszország menedékét jósolta meg. Boncompagni példájára dicsöitnünk kell azt a szép, költöi álmot, mit 1848-nak hivunk s el kell felejtenünk, hogy miként foszlott az szét, ép ugy, mint egy szép álom, azon tévedés miatt, hogy alapelveinek és föirányának a neo-catholicismust, a neo-theocratiát vallotta; el kell fogadnunk az állam vallás alapdogmáját, fölvevén mintaképnek a középkort, melyben a theologiai fakultás az állam fizetéses, alázatos szolgálója volt. Ha mindezt megtettük: akkor logikusan megtarthatjuk a theologiai fakultásokat olaszország állami egyetemein."

Azonban nem kiván Guerzoni Boncompagni valamenyi állitására felelni. Észrevételt, s ezek közül is én csak a föbbeket idézem, a következökre tesz. Boncompagni a theologiai fakultásokat, mint az egyházzal való kibékülés zálogát kivánja föntartani. Joggal teszi erre azon észrevételt, hogy az egyház kevés hálát tanusitna ez áldozatkészségért. Ő az államot tanitójának el nem ismerheti, s igy az állami fakultásokon is a felügyeletet neki, az egyháznak kellene gyakorolni, egy kötelességet, melynek gyakorlásában ö vélne áldozatot hozni a statusnak. Nincs más módja e transigálni nem akaró egyházzal szemben a kivánt kibékülésnek, mint az állami jogok szigoru föntartása. Tartsa meg az állam saját függetlenségét, az egyházzal szemben pedig alkalmazza azon alapelveket, mely törvény által is biztositott s várja el nyugton a jövöt.

Hosszabban idözik Guerzoni egy másik érvnél, melyet a siker nagy reményével szoktak felhozni a theol. fakultások érdekében. Ha a theologiai fakultásokat eltörölnök, igy hangzik azon érv, akkor az emberi természet, elme egyik magasztos tárgyát a vallásokat törülnök ki legföbb tudományos intézeteink köréből. Guerzoni ez okoskodást elhamarkodottnak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nevezi. Kifejti, hogy amaz érv ellenzése még nem egy a materialismussal. Ő is elismeri a vallás kitünö befolyását az emberre, el a vallás tudományos tárgyalásának lehetöségét, de ez utóbbit nem zavarhatja össze azon positiv theologiával, melyet egyetemeinken a positiv kath. vallásnak állitni kellene. „A vallásos dogmák története, a mythosoké, a szent könyvek kritikája, az ugynevezett szent nyelvek filologiája jobban megtanulható Burnouf, Max Müller, Creutzernél, mint a positiv theologiánál; a keresztyénség eredete alkalmasint elönyösebben tanulható Baurnál, Straussnál Renánnál, mint Erigena, Lactantius, Wiseman kardinalis, vagy Balmes abbasnál. Ma a vallás tudományának kevesebb szüksége van a theologiára, mint ennek a vallás tudományára.

Ez álláspontot foglalván el a dolog érdemére nézve, természetes, hogy Guerzoni is a miniszteri javaslat mellé adja szavát. Lehetönek tartja azonban, hogy annak második articulusa kibövittessék, az általa csak most jelzett irányban.

Guerzoni után a jobboldal egyik tudományos szónokát Berti-t hivja föl az elnök szólásra. A törvényjavaslat ellen, s a bizottsági javaslat mellett beszélt. Beszédének argumentumait mind felhozom.

Azon kezdi, hogy a szóban forgó ügy nem egyházi természetü, ennélfogva minden szenvedély nélkül egész higgadtsággal foghat tárgyalásához. A miniszter javaslatát nem tartja praktikusnak; sem elsö, sem második czikkelyét nem lehetne elfogadni nagyobb módositások nélkül. Elsö cikkelye nem praktikus azért, mert midön kimondja a theologiai fakultások megszüntetését, nem tesz emlitést azon alapitványok felöl, melyek több egyetemnél, kivált a Turininál a theol. fakultásokhoz kötvék. Nem praktikus a második cikkelye azért, mert specifice nem határozza meg mi tantárgyak kapcsoltatnának a bölcsészeti fakultáshoz s hallgat arról föleg, hogy minémü ujitásokat kell ennek folytán a bölcsészeti fakultásban meghonositni. Panasza van a miatt, hogy Olaszországban most sem erös a bölcsészeti szak. Ha a theologiát eltörülnék, s ennek nehány tantárgyával a bölcsészeti szakot gazdagit-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nák: valóban tulterhelnék azt. A helyett, hogy általános müveltséget nyujthatna az igy megbövitett bölcsészeti szak, csakhamar teherré válnék. Ez esetben pedig félő, arra a következtetésre jutnánk, hogy ez is merőben fölösleges s a kenyérpályákon kivül minden más fakultást bezárnánk egyetemeinken. — Szemébe kiván nézni Berti azon vádnak is, mely ugy látszik a házban legerősebb benyomást tön: a theol. fakultások elnéptelenedésének. E vád a mennyiben igaz, szerinte kézzel fogható okokból álla elő. Rosszul vannak ellátva a fakultások. Például Cagliariban az egész fakultás egy tanárból áll. Catanniaban hasonlókép. Palermoban egy r e n d e s tanár sincs. Várható-e tehát, hogy ily fakultásoknak hallgatója legyen? Hol a fakultások jobban rendezvék, hallgató is van, például Turinban, hol 5 rendes és 2 segéd tanár müködik. Figyelembe kell azt is venni, hogy a beirt hallgatókon kivül mások is hallgatják az előadásokat s igy a statistikai kimutatás a hallgatók tényleges létszámának nem felel meg. Nem áll az az ok sem, mit pedig nagy hatással idéztek többen, mintha a püspökök általában mind eltiltanák a theol. fakultások látogatását. Fölolvassa Riccardi érsek levelét, melyet hozzá, a törvényjavaslat első beterjesztése alkalmából irt, az érsek öt arra kérvén, használja fel befolyását legalább néhány fakultás föntartására. „A papok is fizetnek adót, legyen nekik is joguk hivatalos kiképeztetésükhöz az állami intézeteknél, hangzik egyik ügyes fordulata levelének. Ugyancsak Riccardi érsek közleményéből azt tudjuk meg, hogy 1869/$_{70}$ iskolai évben 18 theologus állt doktoratusi vizsgát. E 18 ifjunak, mivel a theol. tanfolyam 5 évre van berendezve, legalább 70—80 tanuló felel meg. Mindezekből azt következteti Berti, hogy igen is látogatottak a theologia fakultások, legalább anyira, ha nem jobban mint több katedra más fakultásoknál; továbbá, hogy az érsekek és püspökök általában nem ellenzői az állami theol. fakultásoknak. Nyilván látni való tehát, hogy az argumentumok meggyengülésével, az egész törvényjavaslat nem tekinthető praktikusnak.

A dolog érdemébe bocsátkozva, az előbbenivel hasonló

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

következtetésre jut szónokunk. Azon érvek közül, melyeket e részben előhoz, több valóban figyelemre méltó. Midőn a theol. studiumok mivelésének hatásáról szól, a németországi viszonyokra, több találó vonást használ. Azt mondja, hogy Németországban csudálkozással fogadnának a fenforgóhoz hasonló törvényjavaslatot; egyfelől számos hallgatója van a theol. fakultásoknak, másfelől a theologia szoros kapcsolatban van a többi fakultásokkal. A theologus látköre szélesbül e kapcsolat által, a laikus ifjuság pedig nem marad közönyös a vallást érdeklő dolgok iránt. Ekként a pap Németországon együtt halad a modern müveltséggel s kötelezve van a vizsgálódásra, az okoskodásra, a vitákra nem csupán a holtak, de az élőkkel is. Példát is hoz Berti, állitásának bizonyitására. Felhozza, hogy Strausz „Jézus élete“ mily élénk discussio tárgyát képezte a németeknél, mert a német nép hozzá van szokva ily kérdésekben is higgadtan vitatkozni. Ellenben a hason téren nem gyakorlott franciák menyire kijöttek sodrukból Renan könyve megjelenésekor, ugy hogy a francia papság Renan könyvének ellensulyozására az irodalmiakon kivül más eszközökhöz is jónak látta fordulni.

Állitja továbbá Berti „hogy a széles terjedelmü theologiai studiumok, nem csupán észbeli energiát s nagy dialektikai erőt nyujtanak, de teljesen áthatjak egy népnek az irodalmát. E müveltség pedig az, mely a lelkeket legjobban kormányozza.“ Im ezt látja ő a németeknél, ennek megvalósulását nagy hadi tetteikben is. Sőt erre az okra viszi vissza azt a tüneményt is, hogy a németek az olaszokat, köztörténeteiket, nagyobb férfiakat, általában szellemi életük minden nagyobb nyilatkozatát, legalább velük egyenlő mértékben ismerik. „Ilyen szellemi készség pedig nem fejlődhetik ki ott, hol a theologiai studiumok alant fokon állnak.“

A theol. fakultás megszüntetésével, a filozofiai tanulmányok életgyökere van elmetszve. „A bölcsészeti tanitás elveszti szilárdságát, el hatását, ha nem áll a vonzás és ellensulyozás nagy törvénye alatt. Maga a bölcsészeti tanitás, midőn más tanulmányok nem szabályozzák, egy uton vezeti a nemzetet s

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

elszoktatja a különböző s végetlen kérdések fölötti gondolkodástól, melyek a tudni valók összeségét alkotják s a melyek öszhangja a müveltséget szüli. A bölcsészet akkor ölt biztos formát és határozottságot, midőn theologiai tanulmányokkal áll szemben." Nem tud tehát Berti jobb módot ajánlni az olasz nemzet szellemi fönhatóságának visszaszerzésére, mint a theologiai érdekeltségnek azon visszaállitását, mely Olaszországot még a 15 és 16-ik században is lelkesité.

Ami az állam és egyház elkülönzésének elvét illeti, melyet a ház több tagja szintén fölhasznált a theol. fakultás eltörlésének szükséges voltára: Berti nem foghatja meg, hogyan lehet egy maximából ily következményeket vonni, szerinte e következtetés egyre megy azzal, hogy papnak tudománnyal sem lesz szabad többé birni a profán tudományokról, valamint a laikusnak nem a vallásćiról. Egyre megy azzal, hogy a mint az állam nem ad tanitást a theológusoknak, ugy az egyháznak se legyen többé semmi dolga a népneveléssel. Ily vészes következményeket talán pedig csak nem akar a font idézett elv leghőbb pártolója sem szentesiteni. Képtelenség is lenne e szentesités, egyenes megsértése a tartományok jogának. Megtörténhetnék, hogy valamelyik olasz tartomány fön akarná tartani az egyetem mellett a theologiai fakultást. Már most ezt nem volna szabad neki tenni, mert a képviselőház im egy elvet szentesitett; egy elvet, melylyel a gyakorlati élet fejlődésének utját elzárja.

Mindent összevéve, arra kéri Berti a házat hogy ne adja vótumát egy oly törvényre, mely 1-ször nem eléggé praktikus, 2-szor sok kérdést komprimitttál 3 meg akadályozza a bölcsészeti szak kellő berendezését 4 árthat a nemzet ismeretkörének s ennélfogva megbénithatja szellemi hatalmát.

Berti beszédével a második napi vita véget ért.

A harmadik nap vitáját, nehány személyes ügy elintézése után a jobboldal egyik neves tagja Fiorentinó nyitja meg.

Fiorentino a szóban forgó közmiveltségi kérdésben politikai párt felei Broglio, Boncompagni és Bertitől eltérő nézeteket vall, birálja beszédeiket.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Broglionak két érvét melylyel a miniszter javaslatának szembe állt, nevezetesen, hogy nincs alkalmas ember akár a miniszteri javaslat értelmében meghagyandó katedrákra, akár az ő általa megpenditett, s a jelenlegi fakultások helyett kevesb számmal állitandó fakultásokra; valamint azon másikat, hogy az alapitványok kérdése előbb elintézendő, mielőtt a miniszteri javaslat megszavaztathatnék, e pár szóval torolja vissza: Ha nincs ember a kivánt uj berendezéshez, akkor a most fennálló fakultásoknál sincs; magában méltó ok, hogy eltörültessenek. Az alapitványok pedig nem oly természetüek, hogy miattok az állam kénytelen lenne egész fakultásokat tartani. Általában alig van specialis alapitvány theologiai célra, hanem leginkább egyetemi célokra. Amenynyiben megis volna, a kormány azt a theologiát valahol tanulók dispositiójára bocsáthatja.

Áttér azután Boncompagni érveire. Olaszország nagy többsége katholikus, hagyományai a katholicismus mellett vallanak szintén szent Anselm és szent Boraventurától kezdve, mondá Boncompagni: Igaz, Olaszország katholikus ország, de vajjon csak e fényes nevekből s az általok képviselt vallásos dolgokból áll-e Olaszország hagyománya? Én tudok egy más, nem kevésbé fontos s nem kevésbé ragyogó nevekkel összekötött hagyományát Olaszországnak. Felhozzam-e őket a theol. fakultások eltörlése érdekében? Nem teszem s vele bizonyitom, hogy ama másik hagyomány sem elegendő ok magában a theol. fakultások megtartására.

De hisz nem is ebben állt Boncompagni főérve. Abban állt, hogy a papságot hivatalnak vette s igy okoskodott, ha az állam egyéb hivatalokra képez, képeznie kell a papságra is. E főérvében áll pedig főtévedése Boncompagninak, mert a papság nem hivatal, hanem missio. Az államnak nincs jogában, hogy ezt mondja egy püspöknek, egy papnak: eredj predikáld az evangeliomot s viseld gondját a lelkeknek. Állami vizsga, tudori cim nem képesithet senkit papságra, sőt a dolgok jelen állásában egy pályáját féltő theologus jól teszi, ha nem is kéri az állami fakultásoktól e cimeket, mert árthat

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

velök önmagának. Aztán meg mindenki tudja, hogy az egyháznak főhivatása elejétől kezdve a tanitás volt. Most mi megakarnók forditani a dolgot s még a tisztán egyháziakra is mi, az állam akarnók tanitni az egyházat. Pompás ut, hogy egyházzá legyünk államostul. Vagy talán azt mondanák, hogy nem kérnek diplomákat, doktoratusokat osztogató theologiai tanitást, hanem csak valami olyas platói, közmüveltség terjesztő intézményt a megtartani szándékolt fakultásokban. De tudják-e, hogy a fakultás a faciendа ered, hogy föladata valamire való képesitésben áll, mely nélkül az egész titulus sine re, valami nevetségessé válik.

Azt is állitja Boncompagni, hogy az Universitás a tudományok összeségére vonatkozik, tehát magába kell foglalni azt az egyet is, mit theologiának hivnak. Fiorentino nem tagadja a vallás tudományát, de elveti azon értelmezést, mintha az Universitás encyclopedia lenne. Universitás alatt eredetileg Itáliában a tanulók testületét, egyesülését értették, Franciaországban a tanitókét, de encyklopediát sehol, soha.

A fölött is értekezett Boncompagni, hogy az állam jogosan egy tudományt sem törülhet ki egy tollvonással a tudományok sorából. De kinek jutott eszébe ezt tenni, felel Fiorentino, kinek jutott eszébe igy nevetségessé tenni magát? Tudományt sem teremteni, sem számüzni nem lehet egy tollvonással, egy parlamenti határozattal. A tudományok alakulnak s létjogok magukban van. Az állam összesen anyit tesz s tehet, hogy közülök azt, melyik gyakorlati céljával neki segitségére van, beveszi Universitásába. Fiorentino nem hiszi, hogy az államnak közvetlen kötelessége volna bölcsészeti, nyelvészeti, orvosi fakultásokat állitani egyetemein. De fentartja öket, mert céljaira szolgálnak, fentartja mint eszközeit. Megforditva a theologia, miután az államnak nincs segitségére, nem követelheti, hogy állam rovására tartassék fönn. Föltéve, hogy fölállitjuk a theologiai fakultásokat, kérdés marad, lesznek-e hallgatói. Boncompagni nem mert igennel felelni, hanem a miniszterre bizta, hogy járjon utánna. Fiorentino azonban nem tud magának oly alázatos kormányt

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

képzelni ki azt kérdné a püspököktől: fogtok-e küldeni tanitványt, hogy meg kapja a büszke választ: nem. Becsülje az állam az egyházat, de becsülje meg magát is.

Végül azon érvre, melyet tüzetesebben Broglio előadói beszéde fejtett ki, hogy a theologiai fakultás megszüntetésével a „természet feletti világ, az érzelmek világa" lenne elzárva Olaszország laikus közönségétől, Fiorentino azt a választ találja, hogy sem Olaszország, sem e képviselőház legnagyobb része nem járt theologiai fakultást s ennek dacára nemcsak bir a vallásos érzelemmel, söt mint látni való, erősen tájékozva is van az igaz és nem igaz dogmák stb. felöl. Azt mondja Fiorentino, tartsa meg az állam a theol. fakultás studiumaiból azt, mire a népoktatásnak, az általános müveltségnek szüksége van, de a többit, a mi a theologus formálására, theol. doktor képzésére tartozik, azt bizza az egyházra. — Boncompagni azon fenyegető-forma érvére, hogy ha az állam eltörli a fakultásokat, a theologia még is élni fog, élni a szemináriumokban, jól van — mond F. — éljen, virágozzék kénye kedve szerint, csak nekünk, az államnak ne keljen bele avatkozni. Az egyháznak látnia kell saját javát, s a parlament nem arra való, hogy tanácsokat osztogasson e részben neki. Ha szükségét látja az egyház theologiájának: föntartja, ha nem, abban hagyja.

Utolsónak Berti azon érvét veszi elő, hogy a theologia szükséges a tanitás sikeréért, magáért a tudomány előhaladásáért, hogy a theologiától függ például a bölcsészet, söt az összes filologiai tudományok élete is. Ennek bizonyitására, mint emlékezhetünk, Berti Németország példájára hivatkozott s azt kérdé, hogy most, mikor divatban van Németországot utánozni, hogyan juthat eszébe valakinek eltörülni a theol. fakultásokat.

Fiorentino nem magára az érvre felel, hanem annak alkalmazását támadja meg. Mért akarjuk eltörülni a theologiai fakultásokat, noha az eszményi Németország ugyancsak hévvel ápolja ? egyszerü a felelet, mert Italia nem Németország.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

A németországi theologiának virágzását pedig arra az okra viszi vissza, hogy ott sok felekezet van, s igy mindegyik létérdeke hozza magával a küzdelmet, az életet. Italiában ez eset, javára vagy kárára a nemzetnek, nincs meg. Fiorentino örömmel látta, hogy az infallibilitás kérdésében sem vált pártokra Olaszország. Büszkén mondja, hogy talán páratlan nemzete Európának, melynek nem volt vallásháboruja. Jele, hogy nem hagyománya népének a vallás, a theologia, inkább a müvészet és filozofia. De azért nincs minden vallásos érzelem nélkül az olasz nép, bárha bensőségében a némettel nem áll ki. E természetét a népnek tessék megváltoztatni annak, ki Olaszországban felvirágoztatni óhajtja a theologiát; tessék neki különböző felekezeteket beplántálni. De hátulról kezdeni a dolgot s a theologiai fakultásoktól várni a vallásos szellem fellendültét, hibás fogás. Nem hisz többé már az a nép, a melyik hitének feléledését a theologiai fakultásoktól várja. Szavazatát a miniszteri javaslatra adja.

Massari a bizottsági javaslat mellett a miniszter ellen beszél. Kivánja, hogy a dolog érdemére szorosan nem tartozó dolgok kivül hagyasanak a jelen fontos tanácskozáson. Ilyennek nevezi a pénz kérdését, mert meg van győződve, hogy ha a miniszter és a ház elvileg szükségesnek tart vala mely dolgot, plane egy tudományos fakultást, áldozatokkal is kész fentartani azt. Kivánja, hogy kabinet-kérdésnek se tekintessék ez ügy. Jelzi, hogy a tudomány méltósága, az állam érdekei és a politikai okosság lesznek beszédének mérvadói. Nyiltan ki mondja hát, hogy a miniszteri törvényjavaslat a tudományon ejtett sérelem, a tudomány egységének megtagadása. Vádolja Correntit mint minisztert, mint a kormány tagját, hogy bocsátkozhatik e teremben a tudomány meghatározásába. Egy kormánynak nincs jogában tudományt definiálgatni; egy kormány nem hozhat itéletet a fölött, hogy melyik ága maradjon meg a tudománynak, melyik nem. Ha egy Cuvier igy szólhatott: „a tudomány épülete a természetéhez hasonlit, végetlen benne minden, de minden szükséges" hogyan küszöbölhet ki egy miniszter csak egyet is a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tudományok közül. És mi az az ok, mely miatt a theologiát kitörülni, halálra vinni akarják? Egy sovány, nyomorult ok, egy számtani adat. Azt mondják, hogy nincsenek hallgatói. Ezt Massari nem fogadja el oknak, mert szerinte akkor igensok katédrát meg kellene szüntetni bármelyik fakultásnál. Idéz e célból francia- és olaszországi példákat. Felhozza például azt, hogy előtte szóló Fiorentinónak, kinek nagy tehetségeit pedig (sommo filozofo) ő is elismeri, Bolognában négy év alatt három tanitványa volt. Hasonlókép Bonghi-nak, kivel lejebb találkozunk, évenként csak 1—2 hallgatója van. De azért talán csak nem akarják megszüntetni e tudósok tanszékeit. S általában „ha meghaltnak gondoljátok a theologiát, minek veszitek magatokra a megölés fáradságát?“

Átmegy azután az állam érdekeiből meritett érvekre, s ezek közt igen élénken hangsulyozza, hogy az állam érdeke a müveltséget követeli. Adjuk meg mindegyik társadalmi osztálynak a kellő müveltséget s igy a papságnak is, akkor nem kell mitől félteni Olaszországot. Második helyen Németország példáját, kivált Poroszországét hozza fel, amely diadalait nemcsak jól szervezett hadseregének, de népe müveltségének köszönheti. Ebben pedig a theologiának is kiváló szerepe volt. Végül az egyház és állam elkülönzésének eszméjével, melyet ő és pártja is támogat, nem tartja ellenkezőnek a theologiai fakultások megtartását. Gunyolja ellenfeleit, kik egy évvel korábban az „exequatur“ vitatása idején nem tartották tanácsosnak alkalmazásba venni az állam s egyház elkülönzése eszméjét, most pedig mily garral hivatkoznak rá. — Politikailag pedig teljesen hibásnak tartja a kormány e lépését, melylyel a theologiai fakultásokat megszüntetni kivánja. Ő azt hitte, hogy azon válságok után, melyek Olaszországban az egyházat érték, leghelyesbb politika a mérsékleté, a vett s adott sebek meggyógyitásáé leend. Nem azt várta, hogy az egyházat mesterkélten birják rá a békére, de azt, hogy ez üdvös béke elé az állam ujabb és ujabb gátokat ne görditsen. Ezt a politikát követte eddig e miniszterium, de jelen törvényjavaslatával lelépett a mérséklet utjáról. Ő

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

elitéli érte, sőt egy kicsit meg is fenyegeti, hogy jó lenne majd rájuk a jobboldalra támaszkodni, ha a most barátságos baloldal meg fogja tagadni szolgálatait. Nem fogadja el a miniszter javaslatát, — de nagy hévvel a bizottsági halogató javaslatra szavaz.

A ki eddig velem figyelemmel kisérte a theol. fakultások ügyében folyt vitát, érezheté, hogy alig van oly boga e valóban ágas-bogas kérdésnek, mely megérintve ne lett volna. Nem csuda, ha nem sok uj dolgot fogunk hallani már s ha ez ösmertetés olvasója, ki az eredetiben érdeket adó s bizonyára élvezetes szónoki formákat nem érzi, lankadni látja kedvét a tovább olvasásra. Kétszeres ok, hogy siessek a vita bezárása felé, bárha az előttem fekvő masszát tekintve, az elmondott szónoklatoknak még felén sem járunk. Csak a kiválóbb pontokat fogom tüzetesebben tárgyalni, elhagyva a vita érdemére kevésbé tartozó parlamenti incidensek, személyes ügyek, félreértések s még azon érvek ismertetését, melyekkel olvasóm az eddigiekből belátást szerezhetett.

Következő szónokunk Sulis a miniszteri törvényjavaslatot védi, az egyház és állam elkülönzése szempontjából. Ki az államot ujabb bajokba nem akarja keverni, nem szavazhat másra, mint a theologia eltörlésére. Gondoljuk csak meg, hogy mitevők lennénk a theologiai karok fenntartása esetén azon tanárokkal, kik paplétökre, ha megtartják a Syllabust, az államot compromittálják; ha megtörik, megszüntek az egyház tagjai lenni. Németország más helyzetben van; azért hibás is a reá, mint eszményképre való hivatkozás. Németország nem szentesitette törvény által az állam és egyház különválasztásának eszméjét. Ott megtörténhetik még az az eset, hogy az állami hatalom véd oly katholikus tanárt, kit püspöke kiközösitett. Olaszországban ily esetnek többé nem lehet, nem szabad megtörténni. — Sokan s épen Massari ugy emlegette a theologiai karok megtartását, mint az egyházzal való kibékülés zálogát. Olyan volna biz az a köztünk, az állam s egyház közti nagy vitában, mintha valaki a kitörni készülő Vezuv láváit

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

egy darab kő behajitásával akarná megakadályozni. A theol. fakultások eltörlésére szavaz.

Bokor József.

(Vége következik.)

II.

Budai Ézsaiásnak egy ösmeretlen munkája.

A közelebbi időkben, irodalomtörténeti ügyben egypár levelet váltván egyik derék irónkkal, Abafi Aigner Lajos urral, ő felemlité alkalmilag, hogy neki birtokában van Budai Ézsaiásnak egy magyar protestáns egyházjogi munkája kéziratban, mégpedig olyanban, amelynek egyrésze Budainak saját keze irása. Én részemről nem tudván még, hogy emlitett mű, mi forrásból s mily uton kerülhetett jelenlegi birtokosa kezébe s minthogy soha semmit nem olvastam s nem hallottam arról, hogy Budainak valami ilyszerü munkája léteznék: ugy véltem, hogy valami tévedés rejlik a dologban. Miután azonban azon választ nyertem, hogy a kézirat a nem rég elhunyt Sárvári Jakabnak, Budai Ézsaiás egyik rokonának örököseitől került Pestre, s miután az igen tisztelt birtokos, iránt am oly szives és megelőző vólt hogy magát a kéziratot tüstént elküldé hozzám: első pillanatra meggyőződtem, hogy az értesitésben teljes tökéletes igazság van.

Mostan tehát csakugyan előttem fekszik Budai Ézsaiásnak következő cimü munkája:

Bevezetés a magyarországi protestánsok közönséges ekklézsiai törvényeire.

A kézirat az ujabb időkben beköttetett; közép negyedrétben alkot 190 és 15 lapot, minden lapon kisebb nagyobb üres térrel.

Ha az első tiszta lapra, amint látom, maga Sárváry Jakab fel nem jegyezte vólna is, hogy „1, 2, 9, 10 iv néhai Budai Ézsaiás saját irása:“ az előtt, aki Budai keze irását jól ösmeri, első tekintetre nyilván van, miszerint az 1—46, továbbá az 148—189 lapok s még nehány pótlapocskák valóban az ő sa-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

ját keze irásai; a többi lapokon is, amelyeken az irás amint látszik, két különböző kéztől származik, számos pótlások és igazitások vannak Budai saját kezével. — A tóldalékul szolgáló 15 lap végül Documenta-t tartalmaz, ismét idegen kéz által irva.

Hogy pedig a münek Budai Ézsaiás nem másolója és másoltatója, hanem valóságos szerzője vólt, az, előttem tul van minden kétségen, nemcsak az irmodorból, hanem egyelőre fóként abból, mert az ő saját keze által irott lapokon is, igen-számos oly pótlások, igazitások és lehuzások vannak, amilyenek csak az eredeti fogalmazványokban fordulhatnak elő.

A mü tartalma, magának a szövegnek folyamán, következőleg van jelezve:

I. Rész. Az ekklézsiáról. 1—46 l. Ezen rész végpontjához ezen jegyzést tette maga Budai: „Az ekklézsiának, mint társaságnak tulajdon törvényeinek kell lenni stb. Vid. fasciculus sequens, ut adeo § ibi primus, debeat reapse esse 4-tus Introductionis hujus §-phus. Verte."

A következő fasciculus első cime, amelyet le kellett vólna huzni, épen fenáll, igy:

„A magyarországi evangélikusok közönséges ekklézsiai törvénye. 1808.

Bevezetés. Első rész

Az ekklézsiai törvényekről és azoknak különböző nemeiről."

A § 1. amely Budai szerént már 4-tus tartoznék reapse lenni, valóban igy kezdődik:

„Az ekklézsiának mint társaságnak tulajdon törvényeinek kell lenni" stb.

Második rész.

A magyarországi protostánsok törvényeinek közönséges kutfejei. 48 — 141 lap.

A magyarországi evangelikusok külső közönséges ekklézsiai törvényének nevezetesebb részei:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Első rész. Az Ő Felsége jussai az evangelika vallásokra nézve. 142—144. l.

Második rész. Az evangelikusok jussai a vallás szabados gyakorlására, templomok, oskolák épitésére nézve. 144—150.

Harmadik rész. Az evangelikusok jussairól Magyarországon, ugy gondolván őket, mint a külső polgári társaságnak (civilis societasnak) tagjait. 150—153 l.

Negyedik rész. A római katholikusoknak és az evangelikusoknak a római katholikusokhoz való relátziójáról 153—189 l.

Ami már a részletesebb tartalmat illeti: mindjárt az I. Rész legelső pontja igy szól:

§. 1. Confer Boehmeri Jus eccles. Lib. I. Tit. 33. §. 9. et sequ.

„Valamint a polgári társaságok formája s azoknak igazgatásának módja, az idő, hely, külső környülállások különbsége szerént változni szokott, ugy a keresztyén ekklézsiai társaságnak formája s igazgatásának módja is, az idő, hely, környülállások különbsége szerént változásokon ment keresztül.“

„A keresztyén vallás kezdetében, a három első századokban az ekklézsiai társaság egyenlő társaság (Collegium aequale) volt. Az ekklézsia minden tagjai, a papság a köznéppel együtt tanácskozván, köz megegyezett akarattal rendelték és igazgatták az ekklézsia minden dolgait, a mint ezt bizonyitja Cyprianus kárthágoi püspök a III-dik században, ki is Epist VI. §. 5. igy szól: A primordio episcopatus mei statuerim, nihil sine consensu plebis meae privata sententia gerere.“

Ezekután előadja, hogy az első századok után, miként emelkedtek ki a nagyobb városok parókhusai vagy püspökei, mert B. szerént: „Egy püspök vagy episcopus régen csak egy ekklézsiára, vagy egy ekklézsiához tartozott emberekre vigyázott. És igy a régi püspöki megye vagy dioecesis, nem több ekklézsiákból állott, hanem az, egyet tett a parókhiával.“

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Később a püspöki igazgatás formáját a pápai hatalom nyomta el, amely aztán még az államoknak és államfőknek is nyakukra nött. Ezek folytán előadja, hogy hazánk önállóságát és belbékéjét is Salamon, I. Geyza, Kálmán, Robert Károly, Zsigmond, Mátyás idejében miként támadták meg a pápák s miként utasittattak ezek vissza királyaink és országgyüléseink által.

A reformátzió ismét okozott némi változást. A protestánsok abban mindenütt megegyeztek, hogy a pápát nem kell az egyház fejének tartani, s valami, a pápához hasonló közönséges fő semmi esetre sem választandó; de egyebekre nézve aztán, különböző nézeteket fogadtak el. Néhol a püspököknél, másutt az egyház tagjainál van az egyházi főhatalom. stb. stb.

A következő förész elején meghatározza a jus ecclesiasticum publicum, — privatum; publicum internum et externum fogalmát s megemliti, hogy ö e műben a magyarországi protestánsoknak csak „külső közönséges ekklézsiai törvényét, jus ecclesiasticum publicum externum“ — adja elö. Ennek tehát, legelőször is forrásait mutatja ki, s ilyenekül mint legfőbbeket a bécsi, nikalsburgi, linci és szathmári békekötéseket emliti fel s ezek közül különösen a bécsit, történelmi tekintetben is részletesen megösmerteti. — További forrásokul ösmerteti azon diplomákat, amelyeket a magyar királyok megkoronáztatások elött nevök aláirásával, megkoronáztatásuk után pedig esküvéssel is megszoktak erösiteni; mintszinte a linci békekötés folytán léttrejött azon „egyességet is, amelyre lépett a római katholikus státus az evangelikus statussal 1647-ben, amely egyesség, ugyan abban az esztendőben az ország végzéseibe bément és törvénynyé lett“; végre a vallásügyi törvényeket, amelyeket eredetökre, tartalmukra és jogi értékökre nézve részletesen ösmertet és megkülömböztet.

Hogy a munka utolsó fő szakaszában, mely vóltaképen az egésznek leglényegesebb részét alkotja, micsoda négy

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

osztályra sorozva adatik elő az egyházunkra vonatkozó törvények jogi tartalma, azt már fentebb kimutattam vólt. —

A Toldalékban csak hat okmány másolata van közölve, nevezetesen: A püspököknek a pápa kezébe letett esküjök 1079-ből; — a magyarországi püspökök azon esküformája, amelyet a nádor stb. kezébe tesznek le 1781-ből, — Zsigmond magyar király egyik dekrétuma 1404-ből; — ismét a r. kath. püspökök egy ujabb esküformája, melyben már az eretnekek, szakadárok s pápa ellen támadók üldözéséről szóló ösmeretes pont benne van; — a kecskemétiek egyessége a templom felöl; — Mátyás főherceg biztositása a bécsi békekötés absque tamen praejudicio-féle záradéka ügyében. —

Nem lévén ez uttal célom, kimeritőleg ösmertetni Budai cimzett művének tartalmát s értékét: csak a következőket vagyok bátor megjegyezni.

Budainak miként a többi, ugy ezen müve is, nem eredeti közvetlen forráskutatáson, nem valami addig ösmeretlen kéziratokon, hanem közönségesen ösmert nyomtatott művek célszerű felhasználásán alapul. E könyvek több helyütt részletesen idéztetnek is. Budai, távolról sem volt az eredeti források oly ösmeröje és buvára mint az ő nagy tanitója Sinay, de nem vólt ám puszta plagiator vagy kompiláló sem, s nem is csak két-három könyvből csinálta meg a negyediket mint magáét, hanem, amint e művéből is kitetszik, széles irodalmi látkörrel birt, birálattal dolgozott, és amit egyszer kezébe vett, azt felfogta, átértette s közölni és kifejezni is képes vólt szabatosan, tisztán, alaposan és szilárdul, minden ingadozás, homály és kétkedés nélkül, amelyek már Sinay dolgozataiban nem egyszer fordulnak elő.

Jellemző, hogy eddigi tudomásom szerént legalább, Budai Ezsaiás magyar protestans egyházjogot, söt egyetemes protestáns egyházjogot is sem a hazában, sem külföldön nem hallgatott, s mondhatom, hogy kézalatti müve, mégis oly tiszta rendszerű, tartalomdus és alapos, hogy ha a mai protestáns ifju jogászok és theologusok, csak anyit tudnának a

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

magyar protestáns egyházi közjogból, amenyit Budai 1808-ban a debreceni főiskolában előadott és bizonyosan meg is tanitott: nagyon örvendeni lehetne. De nem hallgatott Budai Ezsaiás tudtom szerént külföldön theologiát sem, hanem kiváló mértékben történelmi s hellen és latin remek irodalmi tanokat; ezeknek tanszékébe lépett ő, a debreceni főiskolában is, és mégis midőn később a theologiai egyik tanszéket foglalta el, képes volt megirni latin nyelven az ösmeretes Propaedeumatát, amely több külföldi protestáns theologok figyelmét és becsülését is anyira kiérdemelte, miszerént Budai, a reformátzio harmadszázados fordulati ünnepélye alkalmával, a göttingai egyetem theologiai fakultása által honoris causa hittudorrá neveztetett ki.

Budaiban láthatjuk, csekély véleményem szerént egyik tiszteletre méltó példányát a valódi protestáns tudományos képeztetésnek és képességnek!

Nem az emlékezetnek megemészthetetlen ösmeret anyagokkal való tulterhelésében, hanem inkább a gondolkodó és itélő tehetség célszerű kifejtésében és gyakorlásában; nem a szolgai utánzásban, kötőféken vezettetésben és felületes malomtaposásban, hanem a komoly munkaszeretetben, önálló meggyőződésben s okos önmunkásságban; — nem külső látszatban és tüntetésfélékben, amelyek a jézsuitáktól jöttek által a mi iskoláinkba, hanem a hajdankor remek művei s az evangyéliumi alapigazságok által egyiránt fegyelmezett és megszilárditott jellemben és izlésben, a tudományoknak nem csupán a kenyérért, hanem önmagukért való szeretetében s tanitásában és tanulásában, s más efélékben kereshette Budai is a valódi tudományos képzés és képesség feltételeit és alapjait.

Az ekképen képzett egyén már, ha soha világhirű egyetemi tanárok lábainál nem ült s ha mint külföldi akademizáns az ösmeretes és ösmeretlen szeleket be nem hozta is szegény hazánkba, ha doktori és tudós társasági cimekkel nem dicsekedhetik is: midőn magát valamely tudomány mé-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lyebb tanulmányozására s irodalmi művelésére adja, mégis alaposan s biztos sikerrel haladhat.

Kitünő példa erre hazánkból s egyházunkból a többek közt épen a Budai Ézsaiás testvére Ferenc is, aki soha külföldet nem látott, csak egyedül a debreceni főiskolában hallgatta a felsőbb tudományokat, s ifju korában halt el, mint falusi prédikátor Szováthon; — és mégis képes vólt megirni a három vastag kötetből álló Polgári Lexikon-t, amely, közelismerés szerént a magyar nemzeti történelmi irodalom legkitünőbb termékei közzé tartozott és tartozik, s még azon esetben is, minden bizonynyal érenél maradandóbb emlékoszlop a református falusi predikátor igénytelen sirja felett, ha, mint nyomok mutatják, egyik nagy tudományu, de szomoru végsorsu tanitójának Sinay Miklósnak irodalmi gyüjteményét valami részben felhasználta is. Képes vólt megirni a domidoktus Budai F. a Kánt szerént való philozofiának Rostáját is, amely mű, legyen bár elfogult s a Márton István iránti személyes gyülöletből is származó, de azt, hogy kitünő tudományosságra mutat, egyetlen figyelmes olvasója sem tagadhatja.

Fájdalom! fel kell tennem, hogy e pontnál némelyek ex professo ismét félreértenek s igy szólnak maguk közt: Ehin ni! itt megint lázitja a közönséget a debreceni főiskola ellen, mert nyilván oda vergál, hogy nem szükségesek azok az ujabb időkben létrejött számos tanszékek; mert lám a Budaiak korában sem vóltak, és mégis . . . . . stb. stb. Ezt én nem mondom, söt nem is gondolom, mert nagyon jól tudom, hogy a tudományok óriási elöhaladása és a kornak viszautasithatlan magas követelményei, ma már a mi iskoláinktól is sokkal többet kivánnak mint hajdan; s ennélfogva a tanszékek számát nemcsak az hogy nem kevésbiteném, de épen a debreceni főiskolában szaporitanám is azt, és pedig mindenekelőtt a gymnaziumban legalább 4—5 párhuzamos tanszékkel, mert határozottan tagadom azt, hogy most, az osztályok tulnépessége miatt, egy némelyik tudományt a tanitványok többségének, anyivalinkább egész seregének biz-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tosan s valódi alaposan megtanitani s emellet a mulhatlan szükséges fegyelmet is kellően fentartani lehessen. — Hanem azt már nem tagadom, söt nyiltan kimondom, miszerént részemről ohajtandónak tartom, s ha a debreceni főiskola sorsára kötelességszerű hivatalos befolyásom vólna, még tán követelném is, hogy amily mérvben emelkedtek a kor követelései és a közönség áldozatai; épen oly mérvben szaporodjanak a debreceni főiskolának a Budaiakhoz hasonló növendékei!

Tagadhatatlan, hogy az idők, amelyekben élünk, épen az iskolákra nézve is nagyon gonoszok éspedig nemcsak Debrecenben s hazánkban, hanem külföldön is. Ámde ebből egyáltalában nem az következik, hogy tehát az iskolák, a romlott korszelemek néma rabszolgái, vagy épen fegyverhordozói legyenek, hanem épen ellenkezőleg az, hogy mint a jövő kor értelmiségének és erkölcsiségének legfőb alapvetői a jelennek romlottsága ellen harcoljanak hiven mind halálig. Schola, quae genium saeculi emendat, est optima! mondá, már századokkal ezelőtt egy kitünő tanférfiu. Én részemről erősen hiszem, hogy ha a magyar protestáns főiskolák s azok tanitói, tanárai és elöljárói, ezen feladat magaslatára emelkednek fel, a jelen és jövő kor minden jobbjainak öröklő háláját és tiszteletét fogják kiérdemelni. Ellenkező esetben, ha most, e nyomorult szédelgő kornak vészterhes áramlatával szemben, főleg a vallásos és erkölcsi oktatás és nevelés érdekében, még a népiskolák is elhanyagolják feladatukat: akkor, református magyar népünk jelleme, becsülete és erkölcsisége évtizedekre, vagy tán századokra veszélyeztetve, söt egyenesen veszve van! —

De térjünk vissza Budai Ézsaiás kezünk alatti művéhez! Véghetetlenül jól esik, hogy e müből, ugy is megismerhetjük Budai Ézsaiást: mint vallásunk és egyházunk alapjogaihoz öszintén és hiven ragaszkodó derék férfiut.

Ő nyiltan és főtételként kimondja, miszerént: „A bécsi békesség kötés által, Magyarországon a két protestáns val-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

lásnak a római katholika vallással egyenlő jus adatott. Világos ez, az artikulus szavaiból, amely a nélkül, hogy az egyik vagy a másik vallásnak a többi felett elsőséget adna, közönségesen mindegyiket öszefoglalja és azoknak egyforma szabadságot ád; mert az articulusba oda tett „absque tamen praejudicio catholicae romanae religionis", nem valami elsőséget ád a római katholika vallásnak, hanem ez által, mint abban az időben Magyarországon számára nézve kisebb és gyengébb részt védelmezni akarta a számosabb protestánsok ellen."

Igy fogta fel a bécsi békekötés értékét a jogegyenlőségre nézve, több másokkal együtt, a jó emlékezetű kitünő magyar publicista Irinyi József is. A jogegyenlőségnek pedig, amint azt, a többek között, a Richter-Doveféle nagy tekintélyű egyházjogi kézikönyv legujabb kiadása is hirdeti, — egyik természet szerinti és elengedhetetlen következése az vólna, hogy ha az egyik felekezetet anyagilag javadalmazza az állam, tehát igazságos arányban javadalmazza a másikat is. S vajon hányan vannak tehát ujabb időkbeli főfőembereink között, akik ama, minden bizonynyal alapos jogi nézetet, amelyet az 1848-diki törvényhozás nem teremtett, hanem csak ismételt és amely minden jóravaló művelt és szabadelvű államban tényleg életbe van léptetve, nálunk ott ahol kellett, bátran hirdették s annak érvényt szerezni erélyesen törekedtek vólna; holott azt ma már mindenki láthatja, hogy egyházunknak és iskoláinknak azon rendkivüli követelésekkel szemben, amelyekkel ellenök nemcsak a kor, hanem az állam és annak kormánya is fellépett, mindenek felett anyagi erőre, vagyonra van szükségök. —

Budai határozottan tanitja azon alapnézetet is, hogy mindazon, bármi névvel nevezendő egyházi javak és javadalmak, tehát pl. templomok, iskolák, parókhiák, temetők, harangok, földbirtokok, tizedek, vámok stb. stb., amelyek a békekötések idején a protestánsoknak birtokukban és használatukban vóltak, örök időkre jogosan öket illették, s mind ezen, mind később szerzett javaiknak elvétele, a legnagyobb

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

törvénytelenség és igazságtalanság volt. — Ha jól emlékszem, a II. Rákóczi Ferenc küzdelmei korában, egyik béketárgyalás alkalmával, ugyanezt sürgették a magyar protestánsok javára az angol és hollandus követek is. Már pedig tudva van, hogy sok millió értéket képviselnek azon javak, amelyek a békekötések után a protestánsoktól erőszakkal vétettek el. A „hazafias, humanus és türelmes“ klérus elve ugyanis egyszerüen csak az volt, hogy a békekötések merőben érvénytelenek s a protestánsoktól erővel vissza kell venni mindazon javakat és javadalmakat, amelyek valaha római katholikusok birtokában vagy használatában valának, sőt miután a magyar klérusnak több nagy tekintélyü főnökei szerént, az eretnekség nagyobb bün mint a gyilkosság, rablás stb. tehát a különben erőszakkal is megtéritendő protestánsoktól el kellett venni, ahol csak lehetett, az egészen maguk által szerzett templomokat, iskolákat s egyházi javakat is. — A békekötéseket és a leopoldi diplomát rutul megtapodva, a restitutio szine alatt formaszerint követelték épen magában Debrecenben is a mostani nagytemplom helyén állott Szent András templomát, az annak tornyában volt régi harangot, az ahoz tartozott parókhiát, a kollegiumot, Csapó-utcán az egykori zárda telkét és régi épületeit a szováti és sámsoni részbirtokokat stb., mert mindezek egykor a r. kath. egyházhoz tartoztak. És hogy mindezeket erőszakkal el nem vették épen ugy, mint pl. a számtalanok közt, a sárospataki és pápai ref egyházak és főiskolák, sőt épen magának a debreceni főiskolának vidéki birtokait, mint Szent Imrét stb., annak oka jóformán csak az, mert a város, a nemes követelésnek más uton tett eleget. Vedd eszedbe pedig jámbor olvasó, hogy Debrecenben a reformátzió után, mintegy két századon keresztül egy lélek római katholikus sem volt.

Csak azt legyen szabad még felemlitenem, hogy iskoláinkat és azok autonomiáját, egyenesen és lényegesen a szabad vallásgyakorlat feltételei közzé sorozza, Budai is, épen ugy mint a templomokat stb. — Óh menyi keserü félreértést, bösz megtámadtatást és rágalmat kellett

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nekem türnöm ezen nézet hirdetéseért és védelmezéseért, nemcsak irodalmi téren s nyilvánosan, hanem szür alól s épen itt Debrecenben is néha. Az egyik formaszerént azt véleményezé, hogy engem el kellene csapni a papi hivatalból, amiért a „magas kormány" iskolaügyi politikáját, a liberalis törvényt és a községi iskolák korszerü és magasztos intézményét birálgatni, sőt irodalmi téren megtámadni merészeltem; a második, különösen a vidéki lelkésztársak és tanitó urak közül, mint valami missionarius, vidékszerte hirdeté, hogy én a tudatlan bigott nép és az ultramontanizmus kezére dolgozom, a papok és tanitók anyagi jobb jövendőjének utját állom, sőt öket kenyeröktől akarom megfosztani, mert nyugalom, szabadság és biztos jövedelem csak a községi iskolák mellett van, amelyek ha felállittatnak, az eddigi iskolai alapból szépen lehetne javitani a lelkészi fizetést is stb; a harmadik bünnek tartá még az iskoláink autonomiajának történetéről szóló Adalékoknak megirását s a Sárospataki Füzetek szerkesztője általi felvételét és közrebocsátását is; a negyedik éspedig főleg az „olvasott" világi urak közül látván, hogy a nagy és kis szabadelvü!! magyar lapok közül egyetlen egy sincs amely az én nézeteimet, vagyis iskoláink felekezeti jellemét és autonomiaját védelmezné, sőt kisebb nagyobb mértékben mindnyája rosszalja s megtámadja azokat: ügyesen felfedezte és itéletileg kimondotta, hogy Révész Imre, egy a jelen kortól s a müvelt világtól elmaradt ó testamentomi, tudatlan ember, aki még kompromitálja a magyar protestantismust, a szabadság és elöhaladás e dicső elöfutárját; — no persze, hogy az ekként itélt müvelt ur, a magyarnál több nyelvet nem ért, a haza határain tul nem lépett, a protestáns vallásra és iskolaügyre vonatkozó alapismeretekről s a külföldi tudományos irodalomról pedig azt sem tudja, hogy tök-e vagy turós étek. Természetes, hogy mindezek, mint valami kétségtelen becsü kész pengö ércpénzek, nagy hitelességgel és közforgalommal birtak különösen egy bizonyos alkalmas idöben. De hát miért is ásná el minden ember a talentumot; kivált ha némelyeknél az irigység, rágalom és pletykázás s

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

nem is egyéb, a valóságos talentum! Én pedig mindezeket s több eféléket, mert légió az ő nevök, csendesen türve épen a legujabb időkben is némi elégtétellel látom, hogy Poroszországban, ahol az ultramontanismus és vatikánizmus tulzásai által neki bőszitett liberalizmus, a felekezeti jellemmel nem biró községi iskolák intézményének életbe léptetését kezdi próbálgatni, mily hatalmas szózatok emelkednek fel e törekvés ellen, az evangyéliomi protestantizmus érdekében! „Egy dolog egészen bizonyos, az t. i. hogy ha az iskolaügyi törvényben, szimultán — vagyis felekezeti jellemmel nem biró — iskolák elve lesz keresztülvive, — amit azonban, még folyvást nem hihetünk, — az egyház, a jelen viszonyok közt, a legnagyobb veszélyeknek lesz kitétetve, éspedig az evangelikus egyház sokkal nagyobb mértékben mint a katholikus." „Az oly vidékeken pedig, ahol a katholikus népség van többségben, az evangelikus iskolaügy egészen alá lesz ásva; az iskolai oktatás lelketlenné, a nevelés lehetetlenné lesz, és ami leggonoszabb, az evangélikus gyermekek mint kisebbségben lévők figyelembe nem vétetnek, néha üldöztetnek, meg vettetnek és szellemileg mindenesetre háttérbe tolatnak s az eredmény az lesz, hogy a kisebb evangelikus gyülekezetek is, amelyek eddigelé az ő eleven és a hithez hü életfejlödésök által, az egyháznak valódi savát képezték, lelki jellemöket és a protestantizmus erejét el fogják veszíteni." — „A katholicizmus, természeténélfogva türelmetlen; — tapasztalati tény, hogy még a liberalis katholikusok is folyvást jobban ragaszkodnak az ő egyházukhoz és függenek attól, mint a protestánsok." (Neue evang. Kirchenzeitung. Berlin. 1876. nro. 3, 10.) Bizonynyal igy van ez, épen a mi magyar hazánkban is Uraim! Százat tehetünk egyre, hogy nálunk az oly városokban is, amelyekben a protestantizmus határozott többségben van, a „müvelt és szabadelvü" protestansok csak azért is, hogy megmutassák, hogy ök „felvilágosodott" emberek és nem türelmetlenek, egyenesen római kathólikus tanitót választanának; és vajjon miért is ne, ha már

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

vannak római kathólikus és más idegen vallásu presbytereink, egyházmegyei tanácsbiráink; és ha a mi mindennél több! a magyarországi „protestáns“ egyletnek is, római kathólikusok és zsidók is szabályszerü, rendes tagjai lehetnek! Bocsáss meg tisztelt olvasó! de az eféléket nálunk még folyvást szükséges emlegetni, mert mondhatom, hogy közöttünk még sokan oly gyengén állanak a kegyelemben, hogy ha alkalmas időben s jó magasról fog hangzani a kommandó szó: le a felekezeti iskolákkal! tüstént lemondunk mi azokról, természetesen „a hazáért s a szabadságért!“

Visszatérve még egyszer s most már, legalább ezuttal utóljára, a Budai Ézsaiás müvéhez, csak afeletti sajnálatomat fejezem ki, hogy az 1791. XXVI. törvénycikknél csupán és egyedül magát a sivár és sok tekintetben hiányos és megrontott törvényszöveget vette figyelembe, s szötte be tartalmilag müvébe, az idevonatkozó országgyülési iratokat pedig nem méltatta, mert bizonyosan nem ösmerte. Oh ha ő láthatta vólna amaz országgyülés „evangelikus státus“-ának „postulatum“-ait; ha tanulmányozhatta vólna azon álláspontot és irányzatot, amelyet akkor az egyház tekintélyes, de hitben is buzgó világi fijai elfoglaltak, s nagy lelki hatalommal és dicsőséggel védelmeztek: akkor ő is még nagyobb sikerrel oktathatta vólna a lábainál ült ifju nemzedéket egyházunk és iskoláink alapjogainak tiszta biztos ösméretére s még lángolóbb szeretetre lelkesithette vólna azt, egyházunk és iskoláink törvényes szabadsága és függetlensége iránt,

De bezárom már a Budai Ézsaiás érdekes müvének ösmertetése folytán feltámadt s talán némelyekre nézve igen alkalmatlankodó s kellemetlen hatásu gondolataimnak közlését. Nagyon szerettem vólna öszvehasonlitani a Budai Ézsaiás művét, más azon korbeli és későbbi hasonló tartalmu müvekkel. Ezt most, bizonyos okok miatt nem tehetem; majd talán később megteendem s egyuttal még némely egyes tárgyakra vonatkozólag is tüzetesebben ösmertetem Budai nézeteit; mert pl. a patronatus nagy fontosságu ügyéről, sajátságos és nagyfigyelemre méltó nézetei vannak.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Mithogy azonban, több pontból ugy látom, hogy Budai müvének elöttem lévő példánya nincs véglegesen szerkesztve, s reménylenünk engedi, hogy az 1808 utáni időkből léteznek a münek teljesen befejezett szerkezetü példányai: ennélfogva öszinte tisztelettel felkérem a lelkésztársakat és egyéb illetöket, hogy Budai Ézsaiás egykori tanitványainak kézirati hagyatékai között gondosan nézzenek szélyel, vajjon nem lenne-e található az emlegetett münek egy tiszta irásu példánya. Tul van ugyanis minden kétségen, hogy e kézirat, melyet tartalmánál és irányánál fogva, az akkori cenzura, világrabocsátani semmi szin alatt nem engedett vólna, tankönyv gyanánt szolgált a debreceni főiskolában, s legalább egyelöre fel nem tehetjük, hogy Budai Ézsaiás nagy számu tanitványai után, legalább néhány példány fent ne maradt vólna. Méltóztassanak tehát az ily példányokat, tudományos irodalmunk multjának érdekében, összehasonlitás végett, postai vagy más biztos uton az én költségemre, hozzám minél elöbb beküldeni.

Mindezeket irogattam Debrecen városa alatt, a teljesen elfagyott, de már ujból virulni kezdő szöllöskertek egyikében, a hatvanutcaiban, 1876. Junius hó közepén.

Révész Imre.

Egyháztörténelmi tárca.

1.

Geleji Katona István református püspök nézetei az éneklésről, a nagy Gradual ajánló szózatában. 1636.

(Vége.)

Igaz és illendő módját is immár végezetre a keresztyéni éneklésnek az Apostol megjegyzi, im ez igékben: Énekelvén az tiszivetekben az Urnak és hálákat adván mindenkor mindenekről, az mi Urunk Jézus Christusnak nevében az Istennek és az Atyának. Az mellyekben azt javallya és tanácsollya, elsőben az apostol, hogy az éneklés szüből legyen, és nem csak szinből se penig nem csak nyelvvel és szájjal; Az az, Istenhez való szübeli ájitatosságból, és nem csak az ajakaknak zengésekkel, mert az olyan nem hat az Istennek füleiben, sem nem talál kedvet ő előtte, amaz köz versetske szerint:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Non vox, sed votum, non cordula musica sed cor
Non clamans sed amans, Cantat in aure Dei.

Az az: Nem az szóllás, hanem a fogadás s nemaz pengő hur, hanem a buzgó szü, sem penig nem az kiáltó, hanem a szerető, énekel az Istennek fülében. Korpázza ez az ollyan éneklőket is, az kik csak szájokkal rikoltnak s gondolattyokkal széllel nyargalnak, mert, az minthogy az könyörgés buzgóság nélkül, csak ollyan, mint az disznóknak röhögések, azonképpen az éneklés is az Istenhez való kegyesség nélkül, szintén tsak ollyan mint az ökröknek bőgések. Dorgáltatnak amaz hetyke Deákok is (az kegyes ifiaknak böcsület) az kik vagy fel sem nyittyák az szájokat az Chorusban, restelvén vagy szégyenlvén az Isteni dicséretet, hanem csak ugy állanak az Pulpitum előtt mintegy néma bálványok, maga még az szent Angyalok sem szégyenlik az ő Urokat Isteneket, felemelt énekszóval dicsérni; vagy ha énekelnek is, de tsak szájokkal zengedeznek, s szemeikkel penig tova másfelé egerésznek, hirével sints az sziveknek az mit az torkokkal üvöltnek. És igy az nyelvek szentebb a szíveknél, és az szemeknél nem gondolván meg, hogy ott még a sziveknek gondolatit is általlátó Felséges Istennek dicsőséges szine előtt állanak, az ki előtt még az szent Angyalok is szemérmetesen befedik szárnyaikkal ortzájokat, lábaikat, summa: Nem tsak szájjal hanem szivvel kell elsőben énekelni. Kinek, továbbá azt is megjelenti, az Urnak, ugymond, az az, az Ur Istennek avagy az Ur Christusnak, az ki kiváltképpen mi egy Urunknak mondatik az szent Páltól 1. Cor. 8. 6. s nem pedig a Venusnak vagy az Máriának vagy valami egyéb kimult szentnek.

Az Colosebelieknek második módját is irja az éneklésnek eleikben, ezt tudniillik, hogy kedvesen énekellyenek, azaz, mind az éneklők, magokra nézve jó kedvvel, vig elmével, szabad akarat szerint, nem komoran, nem kedvetlenül, sem valami hajtzivájjal, s mind penig, az halgatókra képest, nagy kedvességgel, haszonnal és éppülettel énekellyenek, ugyhogy abból az igaz bőltsességre tanittassanak, az jó erköltsökre és Isteni félelemre intessenek.

Feddendők azért a Pápa szerzetesi, az kik az ő Templomikban, idegen ismeretlen nyelven, Deákul, énekelnek, a mellyhez a Deáktalā kösség tsak egy kapa vágást sem ért, s tsak ollyan mintegy malomban hegedülnének, vagy a süketeknek beszélenének mesét, sőt még magok közzül is sokak, mint az paraszt Barátok és Barátnők, nem tudgyák mit mondanak, hanem csak mint amaz szólni tanult szajkók és pellicánok ugy tsevegnek. Ez illyen éneklést kárhoztattya az Sz. Pál. 1. Cor. 14. az ki nem ugy szokott vala a gyülekezetben énekelni, hanē a kösségnek nyelvén értelmesen. Éneklek, ugymond, lélekkel, de éneklek értelemmel, vers 15. mert noha én Isten kegyel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

méből mindeniteknél többet tudok az nyelvekhez, mindazon által inkább akarok az Ecclésiában öt szókot értelemmel szólni, hogy másokat oktassak, mint tiz ezer szókot ismeretlen nyelven. v. 19. Egyebeket is arra int alább v. 26. Kinek kinek közülletek éneke vagyon mikoron öszvegyültök, mindenek éppületre legyenek, ugymond. Ezt kellene az Cantaló Pápista szerzeteseknek is tselekedniek az kik az Apostoli successioval és vállásoknak azoktól való maradásával olly nagy fennyen kérkednek, de ez mellől régen elmentek és annyira estek mint Makó Jeruzsálemtől. Mi bezzeg ezt tselekedgyük és se té se tova ez mellől el nem megyünk, hanem az Szent Prophéták Soltárit ő szintek, és azok mellet az Isten beszédéből, az szent Irásból formáltatott, és az közönséges keresztyéni hitnek ágazatihoz alkalmaztatott, hymnusokat, lelkidicséreteket, énekelyük, szivünkből, az Urnak, az minnen nyelvünkön, egymásnak tanuságára és intettettésére, az Istennek az ő velünk való jótéteményeért való hálaadásra.

Az mellyeket noha az mi boldog eleink, az Pápistaságból való kijövetelek után, az mintegy elsőben ollyan hirtelenséggel, az Evangeliumi vallásnak együgyű szelidségéhez képpest, az Reformátzionak első üszögében, lehetett, az Deákból Magyarra elég ilendőképpen forditottanak, de osztán egygyik exemplarból másokban való sokszori által s megáltal irattatások miatt közzéjök sok tapasztalható és elszenyvedhetetlen fogyatkozások ögyeledtenek, az exemplárok is egymással sokban nem egygyeztenek, mert az énekek egyben sokkal többek s különbek voltanak mint másban. Ezt látván, tagadatlan mondom, hogy ifiuságomtól fogva, miulta valami itéletetském kezdet lenni, mind vonattam nemi némű kegyes indulattol arra az kivánságra, hogy támasztana Isten valakit az ecclésiáknak őrállói közzül, az ki azoknak közönséges ususokra egy mindenféle énekekkel tökéletes tellyes, az sok fogyatkozásoktól penig üres, Gradualt (az mint az nótáknak gradusikért hiják) készitene, hogy abból aztán, mintegy példából többeket is irhatnának le. Melly kivánság mind annyiszor izgattatott bennem, valamennyiszer az éneklésben valami vétket vöttem eszemben. Az minthogy ezen okért csaknem mindannyiszor kévánom az Graduál mellett levő kissebb Cantionálét is megjobbitani, az mennyiszer annak énekeit hallom énekeltetni, melyre is talán még Isten valaha reá segit, avagy én kivülöttē mást valakit felindit. Nem ohattam néhányszor szó nélkül Udvari Papságomban is, némely fogyatkozásokat és illetlenségeket, hanem az üdvözult Praedecessoromnak, Keserüi Dajka János Uramnak, az Erdelyi Orthodoxa Ecclésiáknak akkori dicséretes Püspökjöknek, az Isteni szolgálat után rebesgettem, jelengettem, és előtte mintegy ujjal szur-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

daltam, melyeket ő kegyelme is megismervén, és az jobbitást szükségesnek lenni itélvén addig ostromlám egyszer is, mászor is ratioimmal, hogy reá vevé magát az reformálásra, kévánván az én segitségemet is, s megindula boldogul benne, s az Hymnusokot igen szép magyarsággal (mert jeles magyar ember vala) egygyező végződésü rhytmusokra (mivel az énekszerzésben is volt módja) az Deák Exemplárok szerint, megigazitá, az mellyek penig Deákul nem találtathattak, azokot az keresztyéni hitnek és vallásnak rámájára szabá, és az nótákhoz alkalmaztatott ékes versekre formálá, mint az ki olvassa s az előttiekkel összeveti, könnyen megismerheti a keze szennyét rajtok. Ez annak az Istenfélő jámbornak ezen az Gradualon való derekasabb munkája; Ez után ismét az, hogy az inninen amonnan városokról, még onnan küvül Magyar-országból is békéregettetett Graduálokban, az miénknek hijját kipótolta és kitőltötte. Végzetre; hogy az más fél száz Soltárokot (az mint látom az boldog emlékezetü Cárolyi Caspár forditása szerint) mivel az előtti Gradualokban tsak egynehány Soltárok voltak, (azok is nem litteralitēr hanem tsak periphrasticé, azaz, bővebbedkén való körül járó beszéddel, az mint az kissebbik Cantionaléban kell lenni) versenként szaggatván, az nótával való éneklésre egészen leirta, s az Gradual irónak eleiben adta. Ez minden munkája annak az tudós főembernek ezen az énekes könyvön.

Az Lamentatiokot, avagy az Jeremiás siralmit (mellyeket én nem tudom mi okon vötték vólt fel az mi eleink, hogy az Nagy Héten énekellyék) az Passiot, avagy az mi megváltó Urunk Jézus Christusnak értünk való kényszenvedésinek históriáját, az Szent Mathe szerént, egy Husvéti üdnepre én corigáltam vala meg, osztán csak abban maradának. Sok rút vétségeket hánytam bellőlök ki, mind az irásnak módjára, s mind az materiára, avagy historiára nézve, mert szent Mathe szerént volt ugyan a titulussa az Passionak, de sok volt közzé elegyittetve az több Evangelistákból is, ugy hogy sem egyik sem másik szerint nem volt igazán, hanem egészen le kelletett irnom igéről igére az Szent Mathéból, s ugy kellett ujjonan megkótáltatnom. Az Prosakot, Antiphonákot, Te Deumot, Litaniát, és több kotás Caeremoniákot is nem bántotta, hanē tsak az előtti állapottyokban hagyta, maga bizony azokot is megolvasní igen szükséges lött volna.

Midőn azért illyen módon, Isten kegyelemből az munkában szegény Praedecessorom elől haladott volna, egykor a kévánatos és kedves emlékezetü kegyelmes Urunkhoz egy darabot, az mint le minutalta vala, fel vink benne, és olvasgatván, igen tetszék neki, és nagyon megdicséré s igéré kegyelmesen, hogy az leirattatása felől illendő gondviseléssel lészen, melyet meg is tselekedett, mert az maga öregebbik Cancel-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

láriáján levő jó kezü Deákkal, régál papirosra, nagy öreg bötükkel leiratá, és igen szép aranyason béköttetè, tábláit az szegleteken ezüsttel kazdagon megboglároztatván, eleit, a vagy az felnyiló felét, megkaptsozztatván, az oldala közepire két felől a maga tzimerét szegeztetvén. Tsuda melly igen gyönyörködött szegény Istenben elnyugodott Urunk abban az könyvben, s méltán is penig, mert az kegyes éneklés az Isteni szolgálatnak nem kissebb része, hanem inkább az mind kezdete s mind végződése; mellynek jó móddal való elrendeltetése, az Keresztyén Fejedelmeknek nem utolsó tisztek, mint amaz Istennek szive szerént való emberének, az Dávid királynak, példája, mint egy tükör megmutattya, ki az külömb külömbképpen való énekléshez is az Urnak sátorában Cantorokat rendele. 1. Paral. 2. 5. és maga ira nagy részént énekeket is külömb külömb ügyeiben eleikben, hogy énekelnék az gyülekezetekben. Ha semmi az Gradualban a Soltár könyvnél nem volna is, méltó vólna minden Istentfélő embernek olly bőtsben tartani, az minéműben amaz Macedonoknak hatalmas Monárchájok, az Nagy Sándor, az Homérus verses könyvét tartya vala, melly ő néki mindenütt elmaradhatatlan uti társa vala, még aluttában is mindenkor az vánkosa alatt áll vala. Mert a Soltár könyv ollyan, mintegy kazdagon minden orvosságokkal poltzonként megrakatott patika, ugy mint mellyben mindenféle lelki háboruk, próbák, kisértetek és Casusok ellen kész orvosságok, vigasztalások, intések és tanitások jelen vagynak. Mellyekből mind az boldog és kedves s mind penig az boldogtalan és kedvetlen, ellenkező, állapotokban mint s hogy kellessék kinek kinek akármi rendbéli embernek is magát viselni, megtanulhattya; Innen adta Nazianzénus imez dicséretes encomiumokat hozzája: Psalmi juventutem delectant, senectutem elevant, militum clypeus, triumphantium corona, lugentium et tristantium consolatio. Az Soltárok, ugymond, az ifjuságot gyönyörködtetik, az vénséget könyebbitik, emelitik, az vitézeknek az hartzon pajisok, az győzködőknek az hartzután koronájok, az siránkozóknak és szomorkodóknak vigasztaltatások. Melly Soltár könyvet, hogy én több szókkal ne commendállyak, méltán tanácsolhatom azt felőle mindeneknek, az mit Horatius tanácslott az Görög könyvek felől az tanuló iffiaknak: Nocturna versate manu, versate diurna. De arte Poet.

Eddig ez mind ebben levén, Napunk azonban hervadozni kezde, és szekerének s lovainak igazgattatásokat sok untatásai után Phaëtonára bizá, mellyeknek gyeplőjöket el enyészise utā kézében is fogá, és igazgatá az mig, és a mint igazgathatá, de mivel őtet az természet ollyan bajos kotsisságra nem teremtette volt, az mindenfelé való könnyen hajlandóság miatt, soha az közép uton járni nem tuda, az fellajtárok dic-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tálván onnan elől hátra az ülésben neki, és rángatván egy felé is, más fele is a gyeplőn gyenge kezét, szintén hanyatt esik vala ki az első saroglyából, és mind magát s mind bennünket felperzsel vala, ha Isten végső romlásunkat Atyai könyörületességéből megszánván, és az Nagyságod szivét kmes Urunk, Sz. Lelkével megszálván, a gyeplőt kezéből véle ki nem véteti vala. Mert ugyan is az Erdélyi ló meghánnya még a jó lovag férjfiat is, és semmivel nem kissebb baj azt megülni, mint az Sándor Bucephalusát. Valánk mint amaz kormányos mester nélkül, az ellenkező szeleknek és az egymást toló haboknak, eresztetett hajóbeliek, kik egyebet nem várhatnak, hanem avagy hogy kősziklában, avagy más hajóban ütközzenek, avagy penig iszapban fenekellyenek, és oda veszszenek. Mellyet Nagyságod nemzetéhez s Istenéhez való szeretetiből az partról hivalkodva nem nézhetvén, néki vetkeződék és életét, s fejét szerencsére vetvén, utánnunk ugrék, és hozzánk béuszván, az kormányt ragadá, az hajót alattunk visszsza tsavaritá, és Isten után bennünket az szárazra kiszállita, melly velünk való jótéteményeért méltán kelletö jutalom helyett osztán az birodalom annak az kinél immár akkor lenni kezdett vala. Nagyságodért és mindnyájunkért való maga megalázása és engedelme által, kezénél marada. Abban boldogul béállattatván, és confirmáltatván, az mint illett Nagyságod első gondolattyát is az Isten tiszteletinek elől gyámolittatására forditotta és meglátván azt a nagy irott Gradualt templomunkban elméjét ottan annak kinyomtattatására birta, imillyen okoktól viseltetvén. Elsőben, hogy az képtelen nagy és potrohos, az melly miatt, az nagysága mellett az terhe is meglévén, egy embernek nagy baj egy helyből más helyben emelni, s nehéz is penig, avagy ugyan lehetetlen is jól kinyitni. Továbbá, hogy noha az ollyan nagy testes, de még sem szintén egész és tökélletes, hanem sok hijjával vagyon. De végezetre harmadszor, az mi még ezeknél is legfontossab, és nagyobbat nyomó ok, az bár képesség szerint való nagyságu, és mindenképpen egész volna is, ugyan csak egy volna és egy helyről többekre nem terjedhetne ususa, de kinyomtatva mind kisebb s mind penig több lehetne, és haszna tovább terjedhetne. Ezektől az terhes okoktól indittatván Nagyságod, Isten áldomásából az nyomtattatáshoz kezdete.

De, mivel minden jó szándéknak nagy akadéki szoktanak lenni, ezt az jó igyekezetet is nagy ledölt fa fekvé által, mert midőn még az munka az egygyes H bötüig jutott volna, az szegény Keserüi János Uram közzülünk, Ecclésiáinknak nagy károkkal, kihala, és mind tiszti s mind ennek, a tsak kezdésben levő munkának baja, Isten rendeléséből, érdemetlen voltomra, reám szálla. Fejemet noha föld gondja fogta, és elmémet sokfelé való gondolat járta, mind az által több gondjaim között ezt sem hagytam hátra, sem felvetett, és immár valameddig szőtt vásznun-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

kot, a munkának nehézségétől megijedvén zubollyáról le nem metszém, hanē neki vállalkozám, és Istent hiván segitségül, continuálni kezdém. Legelsőben is penig az irott Gradualt mind megolvasám, és mind az értelmét, sok helyeken megjobbitám, s mind az irásnak vétségét, az mint lehete, corrigálám, mint az mely értelmes ember az nyomtattatott exemplarokat az irottal öszveveti, világoson eszében veheti, mert én itt az kihányt fogyatkozásokat lajistrombā nē akarom szedni. Noha megvallom, hogy még se mindenütt ugy vagyon az mint én szeretném, hanem az nyomtató az kézi iráshoz, avagy az maga tetszéséhez képest, sok helyeken az községi irásnak paraszt formáját követte, az értelemben is esett néhol vétek mellyet az könyv végén megjegyzegetek. Továbbá, némelly szükséges üdnepi caeremoniákot, mellyek még az irothoz kévántattak, vagy másunnan felkeresgettem, és sok bennek levő fogyatkozásoknak szemetektől nagy munkával megtisztogatván, az nyomtatotthoz ragasztottam, ugymint a négy Evangyelisták szerint való hoszszu Passiot, és az vasárnapi Evangeliumokból való Antiphonákot, az mellyek az kézzel irott Gradualban nincsenek; azok nélkül penig melly tsorbás és hijjános lött volna az Gradual akarki elgondolhattya; Avagy némelyeket magam elméммel szerzettem hozzá, mint az minden vasárnapokra való Responsoriákot, Versiculusokot, és Benedictiokot, avagy az egész éneklést berekesztő Áldásokot, az mellyekben az egész esztendőt által való Evangeliumoknak summajokat, és velejeket rhythmusonként rövideden fontos szókkal béfoglaltam, az mellyek soha még egy Gradualban sem láttattak, mert ugyā nem is voltak. Olvasd meg őket az Gradual végén, s ugy tégy itéletet felőlök, és valamig te szépbeket és jobbakat nem irsz, addig soha ne otsárollyad. Az én itéletem szerént az Gradualnak egészségéhez azok is szükségesképpē kévántattak, mert tsak az jeles üdnep napokra voltanak, s az Vasárnapokra penig nem. Igy, az mint hozzá irányzok, az irott Gradualt negyed résznyinél többel öregbitettem és félrészént valóból tökélletes egészé töttem, ugy hogy én immár nem látom, mi kellene soha több hozzá. Isten mondhatná meg menyit bajlottam légyen véle, három esztendőktől fogva, mert minden kótás énekeket kétszer kellett kinyomtattatnom, elsőben tsak puszta lineákra, s azokat az Cantorral megkotáltatván az Metszőhöz kellet küldenem, az kimetszvén, ismét ujonnan kellett kotásan lenyomtattatnom. Oh mennyi bajom vólt az kotáknak igazgattatásokkal, kevés próbát hoztak, az mellyben egynehány hiba nem lött volna, s meg mászor kellet metszetnem. Ez késleltette egygyik az munkát meg, noha elhittem hogy még is nē mindenütt esett az kotálás ugy az mint némellyek szeretnék, az mellyért engemet senki ne kárhoztasson, hanem azt tsudállya inkáb, hogy igy is lehetett, igy sem lött volna, ha én reá nē vigyáztam volna. Nem szánō semmi

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

fáradságomat, pedig hogy Isten boldog véggel megáldotta, hanē áldom inkább érette az én Uramot, hogy engemet, illyen gyenge edényt, rendelt volt eszközül ennek az régen ohajtott sz. munkának véghezvitelére. Melly mindazonáltal, az kinek nem fog tetszeni, könyü lészen nála nélkül ellenni, senki erővel az nyakára nē köti, türjön az előttivel s azzal is megéri, mert ebben ugyan nem is jut mindennek; tudom én azt, hogy Isten sem találná mindeneknek kedveket. De én ebben, megvallom, tsak hijjában fáradoztam volna, hogy ha az mi Kegyelmes Urunk, Fejdelmünk, nagy költségével és szorgalmatos gondviselésével benne, Isten után elől nem segitett volna, mert talán ezt mások is véghez vitték volna még én előttem, ha egy Rákóci Györgyök lett volna. Az mint azért, hogy az irott Gradualért, az mellyből ez is nagy részént eredetet vött, az néhai felséges Bethlen Gábor Fejedelmet, ugy az kinyomtattatottért az mostani Kegyelmes Urunkat, Rákóci György Fejedelmünket illeti, Isten után az köszönet.

Kinek ajánlyam tehát, ez földi emberek közzül, ezt az szép uj Graduált, Kegyelmes Uram, hanem az Nagyságod méltóságos személyének, Annak kelletik nyilván egyedül az Nagyságod sokféle érdemire nézve, az mellyeknek elölszámláltattatásokra és megmutogattatásokra itten nem tágas mező nyilnék előmben, és kiterjedhetnék az Nagyságod Istenhez, és az ő szent tiszteletihez való kegyes buzgóságának, annak dicsőségének killyebb killyebb terjesztésében való szorgalmatoskodásának, Templuminak és Veteményes kerteinek, az Scholáknak éppittetésekbe, és az jóindulatu iffiaknak tanittatásokban mind itthon s mind az külső idegen Országban való liberálitásának, bőv kezüségének, hazánknak megmaradására való serény vigyázásának, az igaz törvényeknek folytatásokban való gyönyörködésének, és végezetre józan, mértékletes tiszta életének, melly igen ritka dolog az Fejedelmekben, és egyéb benne tündöklő jószágoknak álmélkodással való hirdettetésekre; de tudván azt, hogy Nagyságod, az szemben való dicsértetésben nem gyönyörködik, én sem akarván hizelkedőnek itéltetnem, azon itt felhagyok, főképpen, holott mostan is talám kelletinél, majd hoszszabbadkán nyujtám ez könyv eleiben függesztetett Ajánló levelemet, de ez rövidebben ennél nem lehetett, mert az sok dolgokról ember nem szólhat kevés szókkal világosan, hanem ha homályoson, mint az Poeta mondotta brevis esse laboro, obcurus fio. Hor. de arte Poet. Az az, mivel rövid akarok lenni, homályos leszek. Én penig inkább akarék hoszatska lenni, hogy világos lehessek. De, Non sunt longa quibus nihil est, quod demere possis azt szokták mondani. Avagy penig ha mostanról valami elmaradott az Nagyságod méltó dicséretiben, készitgek Isten kegyelmességéből, több egy nehány rendbéli munkákot is, mind Deákul, Magyarul, az mellyeknek, ha ő szent Felségétől ren-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

delve lészen, rövid üdőn való kibotsáttatásokban, adatik arra való bőv alkolmatosságom.

Ezt mostan, mig azok elérkezhetnek tekéntse Nagyságod jó kedvet mutató tsendes vidám ortzalattal, és fogadgya tőlem Fejedelmi Kegyelmességgel, hogy abból bizodalmat és bátorságot vévén, sőt ugyan ösztönöztetvén, az több szintén vigeződőben levő munkáimnak kieresztetésekben is serénycbben és jobb kedvel munkálkodhasam. Isten szivemnek Nagyságodhoz való tiszta indulatiból, mindennapi alázatos könyörgésimben kérem, hogy Nagyságodat kiváltképpen való kegyelmével környékezze meg, Fejedelmi székit oltalmának istápjával mindenfelől támogassa és erősitgesse meg; azokot a kik annak feldőjtetésére oknélkül igyekeznek, szándékokban gátollya és igyekezetekben szégyenitse meg: mind ekkedig is némelly felfuvalkodott kevély irégyit tsudálatoson megszégyenitette; Az alatta levőket hozzá való tökélletes hűségben tartsa meg, minden keresztyén igazgatóban kévántató szükséges ajándékokkal hova tovább mind inkább inkább ruházza fel, hogy e sok változások alá vettetett szegény hazát, bőltsen és kegyelmességgel, mértékeltetett keménységgel birhassa, lakosit, mint az jó Musicus az külömb külömb hurokot egy zengésre, ugy egy voxra, egy értelemre, igazithassa, a jámborokot és érdemes szolgálatuakot illendő jutalommal, az latrokot törvény szerént való büntetéssel illethesse, és azon ügyekezhessék, hogy mindenek szeressék inkább, mint félnének tőle, hogy őket érdemek felett való adakozásával is magához ügyehithesse és hűségére szorossabban köteleztethesse, kegyelmességét mindenkoron azon szoros igazságnál, az Istennek példájára fellyeb bővölködtethesse és mindenek felett szivvel lélekkel az Istennek nyomorodott és rongyollott Anyaszentegyházát éppithesse, hogy ez földön még holta után is boldog légyen az mi embereink között hire, neve, s az egekben penig az mi Istenünknél legyen örökkévaló terhes ditsősége. Amen. Irtam Gyula Fejirvárott Anno 1636. die 25. Janu.

Az Jézus Christusnak haszontalan szolgája,
s Nagyságodnak méltatlan Lelki Pásztora,
Geleji Katona István erdelyi
Orthodoxus püspök.
Közli Iványka Sámuel.

2.

Hontmegyei füzesgyarmati lelkész Taly András, hallgatóival együtt segélyt kér Lorántfi Zsuzsánnától épitkező szegény egyházuk számára 1656. aug. 1.

Az Jézus Kristusnak vérével megváltott anyaszentegyházainak

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

fáradságomat, pedig hogy Isten boldog véggel megáldotta, hanē áldom inkább érette az én Uramot, hogy engemet, illyen gyenge edényt, rendelt volt eszközül ennek az régen ohajtott sz. munkának véghezvitelére. Melly mindazonáltal, az kinek nem fog tetszeni, könyü lészen nála nélkül ellenni, senki erővel az nyakára nē köti, türjön az előttivel s azzal is megéri, mert ebben ugyan nem is jut mindennek; tudom én azt, hogy Isten sem találná mindeneknek kedveket. De én ebben, megvallom, tsak hijjában fáradoztam volna, hogy ha az mi Kegyelmes Urunk, Fejdelmünk, nagy költségével és szorgalmatos gondviselésével benne, Isten után elől nem segitett volna, mert talán ezt mások is véghez vitték volna még én előttem, ha egy Rákóci Györgyök lett volna. Az mint azért, hogy az irott Gradualért, az mellyből ez is nagy részént eredetet vött, az néhai felséges Bethlen Gábor Fejedelmet, ugy az kinyomtattatottért az mostani Kegyelmes Urunkat, Rákóci György Fejedelmünket illeti, Isten után az köszönet.

Kinek ajánlyam tehát, ez földi emberek közzül, ezt az szép uj Graduált, Kegyelmes Uram, hanem az Nagyságod méltóságos személyének, Annak kelletik nyilván egyedül az Nagyságod sokféle érdemire nézve, az mellyeknek előlszámláltattatásokra és megmutogattatásokra itten nem tágas mező nyilnék előmben, és kiterjedhetnék az Nagyságod Istenhez, és az ő szent tiszteletihez való kegyes buzgóságának, annak dicsősségének killyebb killyebb terjesztésében való szorgalmatoskodásának, Templuminak és Veteményes kerteinek, az Scholáknak éppittetésekbe, és az jóindulatu iffiaknak tanittatásokban mind itthon s mind az külső idegen Országkban való liberálitásának, bőv kezüségének, hazánknak megmaradására való serény vigyázásának, az igaz törvényeknek folytatásokban való gyönyörködésének, és végezetre józan, mértékletes tiszta életének, melly igen ritka dolog az Fejedelmekben, és egyéb benne tündöklő jószágoknak álmélkodással való hirdettetésekre; de tudván azt, hogy Nagyságod, az szemben való dicsértetésben nem gyönyörködik, én sem akarván hizelkedőnek itéltetnem, azon itt felhagyok, főképpen, holott mostan is talám kelletinél, majd hoszszabbadkán nyujtám ez könyv eleiben függesztetett Ajánló levelemet, de ez rövidebben ennél nem lehetett, mert az sok dolgokról ember nem szólhat kevés szókkal világosan, hanem ha homályoson, mint az Poeta mondotta brevis esse laboro, obcurus fio. Hor. de arte Poet. Az az, mivel rövid akarok lenni, homályos leszek. Én penig inkább akarék hoszatska lenni, hogy világos lehessek. De, Non sunt longa quibus nihil est, quod demere possis azt szokták mondani. Avagy penig ha mostanról valami elmaradott az Nagyságod méltó dicséretiben, készitgek Isten kegyelmességéből, több egy nehány rendbéli munkákot is, mind Deákul, Magyarul, az mellyeknek, ha ő szent Felségétől ren-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

urunk ő nagysága megmaradott özvegyének, az Isten anyaszentegyházának kegyes patronájának, nekünk kegyelmes asszonyunknak adassék ez levelünk.

(A magy. kir. kamarai levéltárban levő eredetiről.)

Közli Szilágyi Sándor.

3.

A bugyi konferentzia és a konvent.

Összehivta ezt Beleznay Miklós dunamelléki főcurator Pestmegyében fekvő falujába 1773-ki szeptember 2-kára. Az egyház ügyei iránti érdeklődés oly nagy és élénk volt ekkor hitfeleinkben, hogy az értekezleten minda négy reform. superintendentia képviselve lőn, megjelenvén tiz egyházi, huszonhét világi, összesen harminchét tekintélyes egyháztag.

A kölcsönös üdvözlés után Beleznay Miklós előadá, hogy a legközelebbi májushóban nyert kihallgatás alkalmával, a mikor ő megbizatása folytán, a királyi felség előtt reform. egyházunk vallássérelmeit elősorolta; a fejedelem biztositván egyházunk tagjait királyi kegyelme s a már előtte is ismeretes sérelmek mielébbi orvoslása felől, egyszersmind kifejezte azon ohaját is: vajha a sérelmek s más egyházi ügyek fölterjesztésében követett eddigi nehézkes és lasu eljárás célszerűbbel váltatnék fel; — figyelemmel lévén az értekezlet saját ügye, valamint a fejedelmi kivánat jogosságára: kebeléből azonnal kiküldötte tervkészitésre Paksi Szathmári István, Vay István, Lebó István, Puky András, Dallos István, Bárczai András, Kun János, és Eőry János Urakat, még pedig oly utasittással, hogy tervöket birálat végett az értekezlethez még a tanácskozás tartama alatt beadják.

Addig is tárgyalás alá vetetett a Szondialapitvány ügye. Jelentetvén ugyanis a negyedik szondianus Curator halála, felhivandónak véleményeztetett a három életben lévő curator, hogy a végrendelet értelmében a negyediket is azonnal megválasszák, különben az értekezlet köteleségeül ismerendi e tárgyban rendelkezni.

A kègyadományok templomi hirdetése s gyüjtése kerülvén szőnyegre, abban történt megállapodás, hogy ezen ősi, s az evangéliom által is szentesitett szokást betiltani nem állván a helytartótanácsnak hatalmában: az jövőben is folytattassék, annyival inkább, mivel az igy begyülendő fillérek, kizárólag saját felekezetünk hivei szükségére forditandók.

Az évfordulati vagy sátoros ünnepek, mint eddig, ezután is három napon megűlendők. Ha azonba a földesuri viszony, vagy a

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

földmives osztály saját érdeke kívánja: a harmadik napon mindenki szabadon foglalkozhatik bármily mezei munkával.

A házasulandó jegyeseknek a helytartótanács utján is megrendelt háromszori hirdetése szigorun teljesitendő, de csak a Canon által kitűzött urnapokon, — még is a jövőre nézve azon megjegyzéssel, hogy a sátoros ünnepek harmadik napján is eszközölhető a hirdetés, de csak is első és másod izben.

A magyarhon határain belől lakó protestáns lelkipásztorok, a házassági ügyek elintézésétől mint eddig, ezután is vissza fogják magokat tartani, mignem ezen elévülhetlen joguk birtokába törvényesen visszahelyeztetnek.

Fölemlittetvén az Agensek nyommasztó helyzete, kik nagyon csekély dijért fáradnak az egyházi ügyek sürgölése, vezetése, s intézésében, annyira, hogy sokszor kénytelenek minden erejöket s idejöket azoknak sikeres előmozditására szentelni: tekintve az értekezlet Agensei buzgalmát, s évdijuknak szégyenletes csekélységét, azt a jövő év kezdetétől egyezer forintra emelte.

Idáig haladt tanácskozásaiban az értekezlet, midőn a kiküldött választmány munkájával készen a terembe lépett, s azt birálat alá bocsátotta.

E programmot az eredeti szöveg nyelvén közöljük, mert nézetünk szerint, ez a napjainkban annyi oldalról megvitatott Convent létalapját képezvén, kell hogy mindenki által eredeti alakjában ismertessék. A programm tartalma szószerint ez.

Deputatione in praeviis ordinata, opus suum referente, et reuberius etiam expensa, siquidem securitatem totius etiam Corporis civilis, mutua inter Principem et subditum fiducia niti indubium esset, et ipsi etiam in omnibus occasionibus, vel maxime etiam Decretoriis requoque ipsa fideles erga Augustam Domum Austriacam subditi Helv. Conf. addicti, in justitia et elementia, Maternaque Suae Majestatis teneritudine, sacroque verbo regio, omnee spei suae anchoram defigendam esse convicti sint; ut tamen Sacratissima sua Majestas gravi illo onere, quo et propter ingentem particularium instantiarum numerum et difformem earundem repraesentationis modalitatem se affici benigne declarat, in quantum fieri potest relevetur, atque adeo Benignae etiam suae Majestatis Sacratissimae intentioni satis fiat, et modus aliquis commodus — si ulterius etiam Sua Majestas desideratam Communi nomine instandi facultatem admittere dignata non fuerit — quarelae fidelium Subditorum Helv. Conf. addictorum qualescunque ad regium Suae Majestatis thronum penetrare possint, salva legali cum fratribus Aug. Conf. addictis unione adinveniatur, consultum fore judicatum est, ut:

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

1. Consistorium superintendentiarum Helv. Conf. addictorum instituatur, quod etiam

2. Constabit ex quatuor Superintendentibus et quatuor Saecularibus Curatoribus, aut eorundem deputatis.

3. Pro Praeside huius, communi voto eligitur, et honorifice invitatur Illustrissimus Dominus Sacratissimae suae Majestatis Generalis Campi Vigiliarum Praefectus Dominus Nicolaus Beleznay de eadem, futuris etiam post fata eiusdem communi Superintendentiarum voto eligendis.

4. Praeses hic, quoties necessitas postulaverit, concursum Consistorii hujus indicet, graviora cum consensu ejusdem Consistorii repraesentanda, seu per se, seu per Deputatos, seu medio Agentis, seu per Praesidem modernum ad id deligendi repraesentabit; Supplicantibus aut sponte ad eundem recurrentibus, aut per alios recommendatis, toties quoties necessarium judicaverit subveniet, Instantiasque eorundem promovebit; ac cum ejusdem Consistorii consensu, de iis, quae ad communem permansionem, uniformitatem, et bonum ordinem spectare videbuntur deliberabit; Cujusmodi determinationes, quaelibet Superintendentiae in sui gremio in effectum deducere et observare teneantur. Ipsi vero pariter Superintendentes, vel saeculares curatores, universa, publicum Helv. Conf. addictorum bonum respicientia, peculiariter vero quaevis pia legata, sive actu existentia, sive in futurum facienda, eidem praesidi, et per eum Consistorio, fine faciendarum eatenus dispositionum insinuabunt.

5. Quemadmodum vero Consistorium hoc forum aliquod Jurisdictionis, aut Apellationis non constituet, ita intrinseca canonica Superintendentiarum administratio, non secus et activitas Agentis, ac particulares etiam instantias pure moram non ferentes, aut nonnisi privative quempiam afficientes suo modo repraesentandi facultas in salvo relinquitur.*)

Mindezekről az ágostai hitvallásu testvérek barátságos értesitése, valamint a magas kormányhoz hódoló tisztelettel teendő alázatos felter-

---

*) Hogy e Consistorium müködését tényleg megkezdette: historiai okmányȕyal igazoljuk. Lásd „A pápai ev. reform. egyház levéltára“ cimü munkámat, melynek 139 lapján a 424 okmány bevezetésében ez áll: Puncta Deutriab Illustrissimo Domino Nicolao Beleznai qua Supremi consistorii a Sua Caesarea Regiaque Apostolica Majestate confirmati Praeside s.a.t. [1]) L. J.

---

[1]) Ezen itt emlitett főkonzisztoriumot s a Beleznay egyetemes főkurátorságát, a ti-zántuli ref. egyházkerület soha el nem fogadta, sőt egyenesen visszautasitotta.

Szerkesztő.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

jesztés elhatároztatván: Beleznay Miklós elnöklete alatt Vattay Pál, Patay József és Vay István Urakból álló küldöttség neveztetett ki.

Csekélynek találtatván a kormány székhelyére egyházi ügyekben utazó küldötteink 4 forint napi dija, az mostantól fogva a fuvaron kivül 6 forintra emeltetett.

Végül panasz emeltetvén a rimaszombati plebános ellen ki a Szondi alapitványnak a házi szegényekre vonatkozó kamatát azon okból, mert az ő városában a reform. vallás gyakorlata betiltatott erőszakkal elfoglalta nemcsak, hanem a tőke kiadatását is követelte: e botrány felterjesztése a főnebb kinevezett küldöttségre bizatott.

Actum Anno, die locoque supra notatis. Samuel Szilágyi Superintendens Transtibiscanus mpr.— L S— Samuel Szalay Superintendens Cistibisanus mpr.— L S —Stephanus Dallos Superintendentiae Cisdanubianae Ordinarius Notarius mpr.— L S —Johannes Kun Superintendentiae Transdanubianae Ordinarius Notarius mpr.— L S —Nicolaus Beleznay de eadem Superintendentiae Cisdanubianae Curator mpr.— L S —Georgius Király de Szathmár Superintendentiae Cistibiscanae Curator mpr.- L S -Franciscus Rhédey de eadem, in absentia Supremi Curatoris Transtibiscani Coadjutor mpr.— L S — Johannes Előry Superintendentiae Transdanubianae vicecurator mpr.- L S-.

Lectum et extradatum per Stephanum Vay de Vaja, requisitum praefatae conferentiae Actuarium mpr.

A pápai ev: reform. egyház levéltárában levő másolat után közli

Liszkay József.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: Lelkészi értekezletek. Vegyes iskolák. Protestans egylet.

A kurmárki belmisszio egylet mult május hó 17-dik napján Brandenburg városában tartott értekezletén, Pfeiffer szuperintendens megnyitó beszéde után, Witte kötheni lelkész értekezett azon kérdés felett, hogy miként kell a keresztyéni érzületet és ösmeretet fentartani és ápolni a felnőttek gyülekezetében? Megdöbbentő vonásokat mutatott fel az egyházi élet jelen korszakából. A jobb jövendő forrását a családi nevelésben, a konfirmálttak tovább oktatásában, s egy ideig, néha-néha különleges isteni tiszteletében, a keresztyéni továbbképző és a vasárnapi iskolákban, szabad vallásos egyletekben stb. keresi. Kőgel berlini nagyhirü udvari predikátor, a bibliai beszélgetéseket, azaz a gyülekezet önként vállalkozó tagjaival, a biblia egyes tárgyai feletti szabad de komoly társalgást is ajánlotta; miután ő maga, huzamos tapasztalásból győződött meg az ilyenek hasznos vóltáról. — A berlini evang. lelkészek junius 13—15-diki értekezletére két főtárgy vólt kitüzve, nev: Miként

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

viseljük magunkat a keresztség és az egyházi esketés megvetői iránt? továbbá: Mi teendője lesz a lelkészi hivatalnak a legujabban megállapitott zsinati rendtartás zár pontjai következtében? Mindkét feladatról két két előre megbizott lelkész értekezik s azután jő a közös megvitatás. — Nálunk is ilyenformán kellene azt tenni, azaz a lelkészi értekezleteken felveendő minden fontosabb tárgyakat jó előre kitüzni, hogy azok felett minden lelkész gondolkodhassék; legalább két lelkészt pedig előlegesen megbizni, hogy a kitűzött tárgy felett minden esetre tartsanak előadást. Az ily rendtartás mellett, aligha fordulnának elő olyan esetek, amilyen az Evangy. prt. Lap folyó évi junius 16-dik száma szerént, épen a debreceni egyházmegyei lelkészi értekezleten előfordult, ahol a konfirmátziót a kissebbség „csak az iskolai nevelés kiegészitő részének" — s ugy látszik, hogy csak épen ennélfogva, — „egyedül az illető lelkész kizárólagos hatáskörébe tartozónak tartja;" a többség pedig azon nézetben van hogy „a szülék akarata szerént, bármely lelkész által végbezvihető az, a kellő megvizsgálás mellett, 10—12 éves gyermekeken, de kivánatos, hogy a hivataltársi testvéri viszonynál fogva, az illető lelkész erről utólagosan értesittessék." Remélem megbocsátanak az igentisztelt lelkész társak, ha ezen nézetek felett, legalább ártatlan meglepetésemet nyilvánitom. Csekély véleményem szerént, nem áll a kissebbség véleményének azon pontja mely szerént a konfirmátzió kizárólag az iskolai nevelésnek, és pedig épen a hat évesnek, kiegészitő része vólna; de a többség nézete még kevésbé áll, sőt vajha világot se látott vólna az! A mi elveink és törvényeink szerént maguknak az esperesteknek és szuperintendenseknek sincs joguk arra, hogy még az ő saját felvigyázásuk alatti legutólsó falusi gyülekezetben vagy bárhol is, ezen gyülekezethez tartozó gyermekre nézve, az illető törvényes lelkipásztor előleges hire: tudta és beleegyezése nélkül, konfirmátziót végezzenek; — hát bármely lelkésznek, ugyan miként lehetne erre joga. Törvényesen fenn áll minálunk a legkisebb gyülekezetre nézve is a parókhiai és parókhusi önállóság joga és felelőssége; nem bojgatják ezt csekély tudomásom szerént még a legtulzóbb demokraták és modernek sem. Szabad legyen bizalommal felkérnem az illetőket ezen kérdés tüzetes és komoly tanulmányozására. — A szavazás s a többség és kisebbség hangsulyozása pedig a lelkészi értekezletekről bátran elmaradhat.

A wesztpháliai diaspora, vagyis más vallásuak között szétszórva lévő evang. gyülekezetek lelkipásztorai Arnsbergben tartott legközelebbi értekezletükből egyhangulag felirtak a miniszterhez a vegyes községi iskolák behozatala ellen s kimutatták, hogy ezen iskolák a felekezetek közötti békét nem szilárditani, hanem egyenesen felzavarni, a vallásos és egyéb oktatás ügyét is, nem emelni, hanem hanyatlásba dönteni fogják.

Az északnyugoti német protestáns egylet junius 8-dikán tartá gyülését Harburgban s egy evang. templomot kért ottan isteni tisztelet tarthatása végett, de elutasittatott, ilyen válaszszal: „Az egyházi elöljáróság nem érzi magát azon helyzetben, hogy e gyülekezetben az Isten házát oly célokra engedje használtatni, amelyek az evang. lutherán államegyház alkotmányszerü rendszabályainak határain egészen kivül állanak." Ezeknek a német protestáns egyleteknek pedig unitá-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

riusok, zsidók, római kathólikusok és ó hitüek egyáltalában nem lehetnek tagjai mint a miénknek.

Franciaország: Vallásos célu egyletek évi gyülései. — Népiskolák Párizsban.

A franciaországi reformátusoknak a jelen század első évtizedeiben, darabideig csak egyetlenegy vallásos célu egyletök volt, t. i. az 1818-ban alapitott bibliatársulat, ez azonban rendkivüli figyelemben és erkölcsi pártfogásban részesült még a katholikus főemberek sőt a királyi ház részéről is. Ma már 20-ra megy a ref. egyházi társulatok száma, bevételök szép összeg, de országos tekintélyök kevesebb. — Gyüléseik jelen évben, május 1—14 napjain tartattak. Ezuttal csak a következő érdekesebb tényeket emelem ki. A bibliatársulat már egy frankért (40 kr.) sőt saját segély egyleteinek 75 ctmért, 30 krért képes adni egy egész bibliát, azaz ó és uj testamentomot. Két év ólta minden protestáns francia katona ajándékul kapja az uj testamentomnak egy-egy csinos zsebkiadását. — A füzetkék társulata, a legközelebbi évben, különböző kis müvekből 462,000 példányt nyomatott, csak magát az Almanach des bons conseils cimü naptárt 117,000 példányban. A fillértársulat mely a többi egyletek számára gyüjt segélyt, közelebbi évben 14,000 frankot osztott szét. Az evangyeliomitársulat, melynek célja katholikus vidékeken evang. templomokat s gyülekezeteket alapitani, rendkivüli nehézségekkel küzdött; tizenkét templomát államhatóságilag bezártak; ügynökének egy helyütt, t. i. Aix-ben, ugyan erősen kellett magyaráznia a szegény kathólikus nép előtt, hogy a Szent Biblia —la sainte bible— nem valami biblia nevü szent asszonyt vagy kisasszonyt, hanem egy könyvet jelent. A társulatnak legközelebb 24,000 frank deficitje volt, de ezt egy angol nőnek 25,000 franknyi hagyománya egy szempillantás alatt megszüntette. Ily nagyszerüek és utólérhetlenek a brittprotestánsok az áldozatokban! — Az elemi oktatást terjesztő egylet, legközelebb kevés pártfogásnak örvendett a közönség részéről. Azon 46 év alatt, miolta fenáll 2,837,428 frankkal segitette a protestáns elemi iskolákat, 1200 tanitót és tanitónőt képeztetett; segélyezése folytán 1289 protestáns iskola emeltetett államilag elösmert községi iskolává, amelyek közül 700-at maga az egylet ujból alapitott. Igenis mert Franciaországban a tiszta felekezeti iskola is birhat községi iskolai cimmel, joggal és tekintélylyel, tehát nem ugy mint a mi szabadelvü hazánkban!

Párizs városában, a jelen év elején, 273 nyilvános elemi iskolában 90,865 gyermek tanittatott. A 135 fiiskola közül csak 81-ben, a 138 leányiskola közül 80-ban volt világi a tanitó. Átlagosan minden osztályra 65—67 gyermek esik. Az iskolábajárás ideje nagyon különböző; általában véve kevesebb hat évnél. A kényszeritő iskolázás behozatalát elmulhatlanul szükségesnek látják. De mit ér, ha behozzák is papiron; aztán a végrehajtásra komolyan nem ügyel senki, — uti figura in Hungaria docet!

Ausztria: Dr. Szebérényi hittanár felszólalása egy áttérési ügyben. — Az ujoncok iskolázottsága az osztrák magyar tartományokban.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

Nem sokkal ezelőtt, egy hihetetlennek látszó hir járta be a bécsi lapokat, az t. i. hogy egy, a müvelt osztályhoz tartozó jegyes pár, a bécsi városi hatóságnál keresett védelmet és segitséget egy protestáns lelkész ellen, aki megtagadta ama pártól a protestáns egyházba való felvételt, egyházi okoknál fogva. Ezen lelkész Dr. Wilkens bécsi református lelkész volt, akinek eljárása ellen Dr. Szeberényi János bécsi evang. hittanár, a „Halte was du hasst“ cimü egyházi lap f. évi junius 4-diki vagyis 11-dik számában igen erélyesen és alaposan felszólal, s azt bizonyitja, hogy ha az a pár, az áttérésre vonatkozó polgári törvényeknek eleget tett és ha magát nem vonogatta az evang. vallástanban való oktatástól, nem kellett vólna tőle megtagadni a felvételt még azon esetben sem, ha az áttérés indoka uj házasságra lépés, amelyet a katholikusoknak, a katholikus egyházi törvények megtiltanak. Wilkens azonban amint látszik még a vallásbeli oktatást is megtagadta ama pártól s ez már csakugyan tulszigoruság sőt egyenesen hiba. Nagyon érdekes sőt szükséges lenne azonban meghallgatnunk a Wilkens nézeteit is. Az ügy tudtunk szerént még eldöntve nincs. —

Ezer katona ujonc közül Alsóausztriában 984, szilziában 946, Felső Ausztriában 839, Csehországban 810, Salzburgban 756, Stiriában 755, Morvaországban 671, Karinthiában 581, Tirolban 366, Magyarországban 358, a Tengermelléken 307, Fiumében s vidékén 286, Erdélyben 146, Horváthországban s Szlavoniában 143, Galitziában 115, Krajnában 106, Bukovinában 39, Dalmátziában 34, tudirni. — Tudjuk ugyan, hogy ha magokat a magyar protestánsokat vesszük fel, kedvezőbb arány áll elő; mégis sajnálnunk és szégyenlenünk kell az ily állapotot közhazánk érdekében s talán nem vétünk vele ha kifejezzük, hogy a kormány a sok költségbekerülő s nélkülözhető tanfelügyelők ápolgatása helyett jobban tenné ha uj iskolák állitásáról gondoskodnék.

Északamerika: A népesség s a templomok szaporodása. A világkiállitás és a vasárnap.

A függetlenség megállapitása idején, az Egyesült államoknak csak 3 milló lakosuk volt 13 államban; — most van, 43 millió lélek 37 államban. Még 1776-ban egy templom vagy kápolna 1447, egy lelkész 2685, egy komunnikáns 5 lakosra esett; — mostan pedig, tehát épen száz év mulva, egy templom 545, egy lelkész 757, egy komunnikáns ötlélekre esik; —tehát a templomok és lelkészek számának szaporodása nemcsak lépést tartott a népesség szaporodásával hanem egyenesen meghaladta azt. — Mit mondjunk mi ehez, kivált itt Debrecenben; ahol egy templomra vagy 12,000, egy lelkészre 7—8000 lélek esik s ahol e tekintetben az idők folyamán nemcsak emelkedés nem, de egyenesen hanyatlás történt és történik folyvást. Lelkünkből örülünk midőn látjuk, hogy a debreceni főiskolában, ahol száz évvel ezelőtt csak 4 tanár vólt, most a népiskolai tanitókat ide nem értve, van talán 30-nál is több, akiknek javadalmazására s általában a főiskolára a város tetemes költséget fordit. Épen ilyen, sőt nagyobb mérvben kellett volna emelkedni a templomok és papok számának s más, az egyházi élet emelésére és szilárditására szükséges

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

intézményeknek is. Debrecenben egypár évtized ólta rendkivül erős az idegen elemek beözönlése, és ez, napjainkban is nemcsak nem hanyatlik, hanem folyvást emelkedik s feltartoztatásáról szó sem lehet. Most már egy év alatt köttetik anyi vegyes házasság, mint a reformátziót követett három század alatt öszvesen; van már példa reá, hogy tősgyökeres debreceni református egyén pápistává lett s nincs benne kétség, hogy e kevés pásztoru s mindenfelől idezüllött elemekkel tarkázott óriási nyájban, az ügyes farkasok folytonos és erős pusztitást tehetnek; saját ösi magyar derék református népünk lelkülete, gondolkodásmódja és szokásai is romlásnak indultak s folyvást elszomoritó mérvben hanyatlanak, anyira, hogy ha ennek nagyszerü intézményekkel gát nem vettetik, Debrecennek egykori magasztos jelleme „névben él csak s többé nincs jelen.“ —

Tudva van, hogy a nagyszerü világkiállitás jelen évben Északamerikában Philadelphiában lesz, s már elhatározták az amerikaiak, hogy az minden vasárnapon zárva leend. Erre a német liberalis lapok nagy zajt ütöttek és folytonosan prófétálják, hogy igy a világkiállitás nem fog sikerülni s rendkivüli nagy deficit követi azt. Erre viszont mások azt felelik, hogy sohase busaljanak a jó németek, mert hiszen lám a bécsi kiállitás nyitva vólt minden vasárnapon és ünnepen, mégis egy irtóztató deficit és rettenetes krach követte azt. A vasárnapnak tisztességes, becsületes megülése sohasem árt sem vagyoni, sem értelmi, sem erkölcsi tekintetben. —

Könyvismertetés

Apologetik. Wissenschaftliche Rechtfertigung des Christenthums von I. H. A. Ebrard II-ter Theil. Gütersloh 1875. (XII és 568 l.)

E ritka tudományossággal irt munkának 1874-ben megjelent első kötete tulnyomólag természetbölcsészeti tartalommal bir s a modern atheismus, materialismus és pantheismus rendszerei ellen van irányozva; e jelen második kötet — amelylyel a munka be van fejezve — különösen vallásbölcsészeti s vallástörténeti vizsgálódásokkal foglalkozik, a melyeknek eredménye, az emberiség valláserkölcsi culturfejlődésének keletkezésére s alapjaira nézve homlok egyenest ellenkezik ama korphilosophiák ide vonatkozó állitásaival. A meglehetősen vaskos kötet nagyobb felében (majdnem 500 lap) a tudós szerző teljes átnézetét adja az ó és uj világ természet- és culturnépei vallásos sajátságainak Ez átnézetnek célja: szoros összefüggésben egymással kimutatni e kettőt: az emberinemnek ősegységét és hogy a magára hagyott természetes fejlődés Krisztus előtt és rajta kivül feltartóztathatlanul hanyatlik a vallás erkölcsi tudat eredeti tisztasága és magaslatáról a polytheismus és pantheismus lapályaiba. Ő tehát úgy a modern anthropologok lingvisták és archäologok (mint Lubboek, Tylor, Geiger, Hellwald smk.) „barbaristikai“ theoriájok, mint a materialistikus természetvizsgálók (m. Vogt, Häckel, Schaffhausen, Schmidt O. etc.) „autochthoni“ hypothesisök ellen küzd. Hogy mindezek a vallás és cultura kezdeteit ferdén és tévesen adják elő, azt szerző legelsőben is az ókor culturnépeinek, névszerint az ári és sémi-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

khámi törzsök történeteinek alapján a legkitünőbb eredménynyel mutatja ki. Az ó indek és irániakra nézve ketségenkivülivé helyezi, „hogy mindakét nép eredetileg az egy élő, örökkévaló láthatatlan szent Istennek ismeretével birt.“ „Szemmel kisérhetjük miképen hanyatlott mindakét népcsalád — midegyik sajátságos módon — két évezred folytán ama magaslatról le: az egyik midőn a bünt mint olyat mentegette,“ pantheisticus polytheismus által pantheismusba esett, a másik midőn a bünt mint ellenséges hatalmat elismerte s annak okát is ama hatalomnak tulajdonitotta, polytheismusba sülyedt. Az ellenkezőre nézve, t. i. hogy az ári törzsök egy még primitivebb őskorban fetisimádói vagy pláne majomszerü állapotból ama tisztább isten ismeretre felküzdötték volna magokat, semmi, de semmi történeti avagycsak mondaszerü nyomok és okmányok nem léteznek; ezen felküzdésnek processusa eszerint egyesegyedül mint divatcikk létezik a modern tudósok fejeiben s nem egyéb mint aprioristicus agyrém. Lassen és mások alapos és tudós vizsgálódásaik által kideritett történeti adatok csak folytonos vallásos hanyatlásban mutatják nekünk a két ári népcsaládot s minél feljebb szállunk vallásuk történetébe s emlékeibe, annál tisztább monotheismussal találkozunk. Hasonló eredményre vezet a görögök és rómaiak hitregetanának szemlélése, itt is a politheismust megelőzte az ősmonotheismus. Hogy az egyiptomiak a monotheisticus Ptahtisztelettől a polytheistikus temészetimádásba estek, nagyon szemléletileg mutatja a szerző. Hasonlóképen az előázsiai sémi és kanaanitai pogányság is, melynek székhelyét a szerző méltán a babyloniaiak és assyrok ősrégi culturéletében találja. A második fejezetben átnézetét adja a szerző a „féligcivilizált és vad“ népeknek, szól a waskok, kelták, germánok, szlávok vallásáról, az ugrofinu-tatár mongol és malajo-polynesiai népcsaládról s itt különösen rendkivüli tudományosságának kiváltkép a lingvistikai téren adja bizonyitványait a szerző.

Az egész munkának tán legfényesebb része az hol a szerző Amerika népei és hordáinak származását s vallástörténetét előadja. Sok európai tudós ugyanis tagadja, hogy Amerika bennszülötteinek nemzetisége és culturfejlődése összefüggésben volna az óvilág lakóival, ennek ellenében szerző hatszoros bevándorlást állit s argumentumainak többsége határozottan bizonyitó erővel bir s megdönthetetlen. I. A legrégibb és legelső bevándorlás volt a malajo polynesiai 1600—1400 Kr. e. II. A phöniko kartagiai és berberi bevándorlás Afrikából 600 körül Kr. e. III. A japano mongoli bevándorlás 100 körül Kr. e. IV. Ókhinai bevándorlás 650 Kr. u. V. Tsuktsésmongol bevándorlás 1220 és 1281 Kr. u. és VI. Ugrofinu vagy sziberiai bevándorlás északon 1300 körül Kr. u.

A második — aránytalanul rövid könyvben előadja szerző „az isteni kijelentésnek“ tényeit. Az előrehaladásról eszerint s felfeléfejlődésről. a fetisismusból polytheismusba s ebből a monotheismusba — szó sem lehet; sőt ellenkezőleg, történetileg constatálható, hogy apogány világ valamennyi népei az előbbi, relativ tisztább istenismeretről lassan-lassan lehanyatlottak s ezen vallásos hanyatlással párhuzamosan jár a müveltség hanyatlása is. Vizsgálódásainak második eredménye: az emberinemsőshagyományának egysége, azaz: őstörténeteének igazsága. A megváltó istenitények: az özönviz, a nyelv

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

— és néposzlás; a sarkalatos kérdés: vajjon az egy Isten productuma Izraelnek, vagy Izrael productuma az egy Istennek? E § ban (306) szerző mint történeti tényt határozottan kiemeli, hogy a semitai néptömeg a polytheistikai vallások irtózatosságaira s elvetemültségeire nézve sokkal romlottabb volt mint a khamiták és jafetidek; ezzel összhangzásban beszéli az ótestamentom hogy az élő Isten egy kegyes férfiut Arfaksád nemzetségéből az Eufratsemiták veszélyes szomszédságából Kánaanba, s mikor a semitai pestis ide is elterjedt, Ábrahám nemzetségét Egyiptomba vezette, ott néppé sokasitotta, s folytonos kijelentési tények által elszunyadni akaró lelkiismeretét ébren tartotta. A szentirás minden lapján beszéli, hogy az Isten kiválasztott népe, Izrael, természeténél fagva hajszálnyit sem volt jobb, sőt épen oly elvetemült vala, mint a többi semitai törzsök hogy ugyanazon daemoni hajlammal birt a polytheismusra s különösen a Baaltiszteletre s az egy Istentől való elpártolásra s hogy csak maga az Isten tartotta meg e népnek egy töredékét — nem az egészet — szakadatlan kijelentésének tényei által az ő ismeretében és félelmében A szentirás Izrael népén semmi dicsérni és magasztalni valót nem talál; dicsőnek mondja ugyan e népet, de csak azért, mert az Isten van közel hozzá (Mózses V. 4. 7.) nem abban, a mit e nép tett, hanem abban, a mit az Isten tett vele, áll e népnek dicsősége. Igy beszél Mózses, igy Pál apostol is, ki csak azért dicséri e népet, mert az Isten igéretet tett neki, (Róm. 3. 2. 9. 4.) Az Isten kijelentette magát Izraelnek mint az, a k i v a n és a ki önmagától van, független az emberektől, nem embereknek productuma; ezt azért tartja szükségesnek szerző hangsulyozni, mert a modern negativ kritika fejére állitotta a dolgot mondván: hogy a monotheismus a „semitai szellemfejlődésnek" productuma, hogy a monotheismus a zsidó nép vérében van, hogy ő „producálta az egyeséges Isten eszméjét. Találó vonásokkal rajzolja szerző a 307. §-ban a khamita, jafetida és semitafaj közti különbséget. A semitafaj kitünő szellemi tehetségekkel birt, de nem aesthetikai s nemes emberi érzékkel, annál kevésbé pedig e r k ö l c s i b e c s ü l e t é r z é s s e l. E természetes nemesség és becsületérzés hiányát legjobban tanusitja a semitai c s e r e b e r e s z e l l e m (Schachergeist) ezen szégyen — és becstelen nyereségvágy és önzés, s a semitai s z e m t e l e n s é g és gőg, Hogy egyes semiták kivételt tettek nem tagadható, itt csak arról van szó a mi n e m z e t i j e l l e m; szerző nézete szerint nagy hibája a keresztyén — theologiai még az épületes irodalomnak is, hogy az ótestamentomnak patriárkháit és jámborait szentek gyanánt, vagy legalább az emberiség eszményeiül tünteti fel. Z s i d ó k voltak ők természetök és nemzeti jellemök szerint. Jákób ikertestvérétől elcsereberéli az elsőszülöttségi jogot s csellel eltulajdonitja Lábán nyájait; József Egyiptom éhségét brillans üzletül használja fel Fáraó javára, — ez volt a semitai természet annak legjelesebbjeiben is. S épen e z e n f a j t választotta az Isten a megváltást előkészitő kijelentésnek organumául, nem d a c á r a a n n a k — hanem m e r t természeténél fogva a legromlottabb s legelvetemültebb volt a három közül. Szerző deductiója ez: A jafetidák kitünő szellemi hajlamaik mellett természetes humanus érzéssel birtak; a semiták szintén birtak jeles szellemi tehetségekkel, de amaz érzés n é l k ü l; a khamiták — az egyiptomiak kivételével — szellemileg tompák és lomhák

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

voltak s azért legkorábban elvadultak s a bűn náluk pusztán mint vadság — ravaszság nélkül — jelentkezett: a jafetidák legtovább őrizték meg a lelkiismeret és istenismeretnek maradványait s ama természetes becsületérzésök némileg gátolta a bűnnek fejlődését; a semitáknál ellenben a gonoszság — mint a szemtelen önző akarásnak, természetes okosságnak és szellemi tehetségeknek egyesülése, de ellenható gát nélkül — valóságos elvetemültséggé fajult, kivált miután a becstelen gonoszsághoz még szemtelen gőg és önigaz dac is csatlakozott. Ezért választotta az Isten fia a semitai fajt az üdvösségnek edényéül és hordnokául s neki mint a bünös világ megváltójának a bünt a leghalványozottabb alakjában kellett szenvedőleg viselnie. A bűn minden alakjában kidüböngte magát ő rajta; ő fájdalmat érzett az ő hivő tanitványainak ingatagsága és gyengesége felett (Máté 26. 35 és 40 és 51 és 69;) a pogányvilág büne mint erkölcsi könyelműség (Máté 27. 24—26) s vadság (27—29) fordult ellene; de a zsidók adták őt ki a pogány rómaiaknak s a specifico — semitai elvetemültség volt az ő szenvedésének és halálának okozója, Socrates tanitványai közt nem volt áruló; egy Judás csak a semitai fajból keletkezhetett.

Mig a galileai nép az urat örömmel fogadta, Júdás is szerette őt, de midőn látta, hogy Jézus követésében földi dicsőséget nem talál, lassan elhidegült iránta, a semitai kapzsiság a legrutabb alakban (János 12. 6) nyilatkozott benne, később álnokul kezdte gyülölni Jézust. Jafetidai természetű ember ily esetben egyszerűen elhagyta volna Jézust, a semitai bünalak mintapéldánya előnyösebbnek tartotta, hódolatot szinlelni s a mestert — elcsereberélni! Valami nyereségének mégis kellett lennie. —

Az Isten fia e semitai fajból származott ugyan, de nem lett s emita, hanem ember, a semitai természetből egy izike sem volt benne; Krisztus nem az emberiségnek productuma.

A 308. §-ban előadja szerző az Isten paedagogikáját a patriarkhák korában; a 309-ben a törvényt és áldozati cultust; itt kettőt jegyez meg a szerző, először: az egész cultus Izrael bünössége előfeltevésén alapszik s a kivonulásnak s a pusztában időzésnek története nem beszél egyébről, mint a népnek folytonos makacsságáról, elvetemültségéről, nem érdemeiről, előnyeiről, erényeiről, csak a szent Isten végtelen hosszutüréséről — oly jelenség melyet semmiféle más nép vallástörténetében nem látunk. A pogány népek legjobb esetben annak az öntudatával birnak, hogy itt ott egyes büneikkel megsértették isteneiket s azért különféle áldozataikkal igyekszenek őket megengesztelni, egyébként el vannak telve öndicsérettel s öndicsősséggel; igy a görögök, rómaiak, indek, mongolok, khinaiak. Az izraeliták pedig, kik természetöknél fogva oly nagy hajlammal birnak szemtelen gőgre, legrégibb irodalmi emlékül s legfőbb alaptörvényül oly könyvet mutatnak fel, melyben az egész cultus a nép bünösségének előfeltételére van alapitva s mely nem egyébért magasztalja és dicsőiti e népet, mint hogy az élő szent Isten kijelentette magát neki s oly hosszutürő iránta. Hogy lehet ily könyv a nemzeti népszellemnek productuma, mely a gőgöt s nemzeti öndicsőséget annyira arcul vágja?! Ha Izraelnek valamely nemzeti ellensége szándékosan akarta volna e népnek a büszkeségét legmélyebben bántani, ugy sértőbbet nem irhatott volna, mint az exo-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

dusnak történetét. De miután e toráht nem ellenség hanem izraelita, Izrael nyelvén irta, azért keletkezésének alapja másban nem található, mint a isteni barátnak azaz: a barátságos Istennek kijelentésében, kinek kegyelme meg nem szünt a legelvetemültebb emberfajnak egyik tagját hatalmas fenyitő igékkel és tényekkel a lelkiismereti álomból felrázni s ezen felrázott büntudatot az áldozati cultus által ébrentartani.

Másodszor: az áldozati cultus mélységes symbolicája azon igazságot ábrázolja, hogy az ember Isten iránti kötelességének nem tett eleget, sőt sok roszat elkövetett s azért büneiért büntetést érdemel s ebből önkényt fejlődött a tárgyi és személyes helyettesitésnek eszméje. A 310 §. a birák kora, 311 §. a királyság és profetia történetéből világosan kimutatja szerző az isteni kijelentést, az isteni üdvtervet, a megváltásnak előkészitését, mely az idők teljességében a názáreti Jézus Krisztusban megvalósult. A 313 §-tól kezdve megható s meggyőző szavakkal irja le a megváltásnak hatásait az egyénre s a nép- és államéletre, valamint a bünnek befolyását a keresztyén közösségi életre. Komoly profetikus hangon — de távol a keresztyéntelen pessimismustól — rajzolja szerző a keresztyén hitnek ügyét két oldalról fenyegető veszélyeket: egyrészről a babonáshit fanatismusát, mely a római jezsuitai pseudoegyházban megtestesült, más részt a materialistiko – atheistikus és communistiko — socialistikus hitetlenségnek fanatismusát „Babonáshit és hitetlenség egymásnak kezére dolgoznak anélkül hogy ezt azoknak képviselőik szándékolnák. Egyéni nézetök szerint rutul páholják egymást, de azáltal előmozditják egymást. Ime itt látunk egy a bűnös ember individualis akaratja felett álló, magasabb istenellenes hatalmat, a rosznak providentiáját, mely az isteni providentiának ellene müködik, de a melynek semmi egyéb kilátása nincs, mint hogy egy utólsó, döntő isteni tett által meg fog semmisittetni. Örvény szélén állunk; ama keresztyénellenes rendszer desorganisálta egész nép- és álláméletünket; amely nép magát kivonja az evangyéliom fermentáló és lelkiismeretébresztő bizonsága alól, elveszti a fenállásnak és önifjodásnak erejét s a keresztyénségtől elpártolt emberiség rothadásnak indul. (Máté 24. 28.) Vajjon annyira vagyunk-e már? A megtéres még lehetséges. Vannak még a keresztyének közt ezeren meg ezeren, kik Baal előtt, a pantheismusnak ezen istensége előtt térdeiket nem hajtják, s az Ur félelmében összes, az Istentől nyert erőiket összeszedve oda törekesznek, hogy szóval és cselekedettel tanubizonyságot tegyenek a hazugság, bün és fegyelmetlenség ellen, tanubizonyságot azon igazság mellett, hogy az ember bünös s megváltásra szorult s hogy nem az egoismus, hanem az önmagát megtagadó, a közjóra célzó önfeláldozó szeretet boldogitja a népet."

E munkát, mely az elme él és alapos tudományosság tekintetében az apologetikai munkák közt kétségkivül a legelső helyen áll, a legtisztább lelkiismerettel s hathatósan ajánlom mély tanulmányozás végett összes tiszttársaimnak, különösen a theologiai tanár uraknak s minden — a komoly tudományt kedvelőknek, kiváltkép olyanoknak, kik positiv keresztyén hitöknek erős, tudományos fundámentumot adni óhajtanak s nagytiszteletü szerkesztő urral együtt óhajtom én is, vajha találkoznék a ki Ebrard egész müve felett egy terjedelmes tanulmányt készitene s kiadna; sőt óhajtom, vajha az egész munkát valaki – természe-

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

tesen a szerző engedélyével — mielébb magyarra fordítaná! E felette nehéz és költséges munkához azonban véleményem szerint csak akkor lehetne fogni ha a fordítási s kiállítási költségek előfizetések utján fedezve lennének s fizetési könnyebbség végett nem kötetenként, hanem füzetenként kellene kiadni a magyar fordítást. Kétséget nem szenved, hogy nemcsak theologiai, hanem összes magyar irodalmunk véghetetlenül sokat nyerne e munkának jó fordítása által.

Rimler Károly.

Könyvészet.

A hozzánk beküldött irodalmi jelenségek közül a legszivesebb készséggel emlitjük fel ez uttal a következőket:

Dr. Koós Gábor, a vegytan tanára a debreceni reáltanodában, Vegytan, középtanodai s magán használatra, különösebben reál, gazdasági s kereskedelmi tanintézetek számára. Legujabb adatok nyomán, a szövegbe nyomott számos ábrával. Debrecen, 1876. Kiadja ifju Csáthy Károly, gazdasági akadémiai könyvárus. 8 r. VII+232 és 128 lap; ez utóbbi lapok a szénenyvegyek vegytanát tartalmazza. Ára 2 frt. 60 kr. — Ajánljuk az érdekes kézikönyvet az illető körök szives figyelmébe. Az egész kiállitás, valamint a szövegbe nyomott számos ábrák is igen csinosak. Az egész könyv, mely Debrecen irodalmának kitűnőbb jelenségei közzé tartozik, csekély véleményünk szerént, mind a szerzőnek, mind a kiadónak dicséretére válik. —

Dr. Karsch Lollion, a szentirástan ny. r. tanára, Evangeliumi szakaszok magyarázata. Nagy-Várad. 1876. 8 r. XXVIII+228 l. Ára 1 frt. 50 kr. — Gyakorlati irásmagyarázati mű ez, amely mint tankönyv, a főiskolai tanárok s tanulók, mint segédkönyv pedig a homiléta hitszónokok által bátran használható, t. i. római kathólikus hazánkfiainál. — Ohajtandó, hogy nálunk magyar protestánsoknál is létrejöne ilyen az egész szent irásra; mert a Herepei és Inceféle uj testamentomi magyarázat, az utóbbinak néha-néha igen esetlen s rendkivül felületes rátzionalizmusa miatt, amilyennek nyomát a forrásul emlegetett Lisco, Dinter és Wohlfart müveiben hiában keressük, — általunk sikerrel épen nem használható. — Ez alkalommal is fel kell emlitenünk, némi ébresztőül, hogy a hazai római katholikus papok, a theologiai tudományos irodalom mezején, már évtizedek ólta messze de messze tulszárnyalnak bennünket magyar protestáns lelkészeket; egyben azonban aligha fognak mostanában elérni bennünket, t. i. nyomtatott készprédikátziok és könyörgések aránylagos sokaságában; sőt bátran mondhatjuk, hogy a külföldi protestáns egyházak bármelyikében is, a nyilvános könyvészeti adatok szerént, nem fárasztja a nyomdát aránylag oly sok predikátzio és könyörgés mint nálunk. Meglehet, hogy a mi irodalmunkat, mahólnap csak az imádság tartja! Kérdés mi és hol van ennek az oka? —

Köszönettel vettük a külső somogyi reform. egyházmegye közgyülésének jegyző könyvét az 1876-dik évről. Kiadta Dömény József egyházmegyei főjegyző., Kecskemét. 1876. Nagy 8 r. 41 lap.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429

— Élvezettel olvastuk a nem csupa rubrikákból s rideg számokból álló esperesti jelentést. Nagyon rendén vannak az ilyenek, mind megyékben, mind kerületekben. Külső-Somogy a tanitóválasztásra nézve azt ajánlja, hogy azt, a gyülekezet presbytériuma tegye, de az egyházmegye által kijelölt 3 egyén közül. Hogy korlátlan szabad választás nincs, az helyes. De vajjon tarthat-e gyülést az egyházmegye, minden tanitóválasztás alkalmával. Elég lenne talán vagy magára az esperestre, vagy egy 3 szakértő tagból álló állandó kijelölő választmányra bizni az az egészet. De hát midőn nincs kit kijelölni? Nálunk Tiszántul erre is lennének esetek, sőt arra is maholnap lesznek már, hogy a szegényebb ekklézsiák nem kapnak tanitót a debreceni főiskolából, még a törvényes minimumot megütő fizetésre sem, holott ezek a szegényebb ekklézsiák is évenként tetemes összeggel adóznak a főiskola s az egyházkerület javára. Oly baj ez, amely nagyon megérdemli a komoly figyelmet, mert amely ekklézsiának papot s tanitót adni nem tudunk, azt aztán semmiféle szép szóval vagy parancscsal reá nem fogjuk birni, hogy a debreceni főiskolát még ezentul is sokáig segélyezze. stb. stb.

Kaptuk a Nagy-Enyeden megindult Egyházi és iskolai szemle két első számát is. Megjelenik hetenként egy 8 rét iven, évnegyedenként melléklettel. Szerkeszti s kiadja Dr. Bartók György n.-enyedi ref. lelkész. Előfizetési ára egész évre 6 frt. félévre 3 frt. — Nyilt titok, hogy e lapot az erdelyi ref. egyházkerületben uralgó egyházpolitikai gyászos pártviszály idézte elő, holott különben, a már létező egy heti lap is váltig elég lehetne Erdélynek. Egyébiránt ezen uj lap is egyenesen a modernek közzé állott. „Jól teszi, senki tőle e jogát el nem veszi.“ Részemről ugyan nagyon helytelen, sőt egyenesen vészes dolognak tartottam azt, hogy nálunk a leglényegesebb dogmák sőt a keresztyénség legfőbb igazságai feletti harc, e mi korunkban, közöttünk még idő előtt felidéztetett. De ha már benne vagyunk s félbenhagyni sehogy sem akarjuk, tehát Isten neki! Azt azonban sajnálni lehet, hogy modernjeink közül mindezideig sem vállalkozott valaki arra, hogy nyiltan világosan és határozottan megmondja, hogy micsoda tehát az amit ők hisznek; mi az, amit az anyira ócsárolt romok helyébe épitni akarnak. Azt azonban gyakran tapasztalhattuk, hogy a velök nem egyező irányzatok torz felmutatásában, a személyes sértegetésekben, oldalvágásokban s más e félékben rendkivül buzgók és néha néha a magok módja szerént ügyesek és rendesen megelőzők. Az emlitett lap is, oly dogmatizmusról beszélget, a melyet nem tudom hogy hazánkban melyik protestáns irányzat vagy folyóirat vall; tehát a levegőt vagdalja; emellett azonban, sajátságos leplezés alatt egyik debreceni hittanárt ugy mutatja be a világnak, mint aki épen olyan modern mint ők. Igenjellemző insinuatio! Különös, hogy erről a Debrecenről sehogy sem tudnak elfelejtkezni!

Bauer H. deutsch ref. Pfarrer zu Frankfurt a M. Hadrian VI. Ein Lebensbild aus dem Zeitalter der Reformation. Heidelberg. Winter. 1876. 8-r. IV-és 164 l. 4 M. A reformátzió korára s indokaira érdekes világot vető történelmi mű.

Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár helyrajzi szám: 114.429